

РОМАН СЕКЕЛА

СМЕРТЬ

НАРИСИ Й ОПОВІДАННЯ
З ЧАСУ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ.

ЛЬВІВ 1917.

авторитар!

З-и ш.

Приймаєть ся передплату на рік 1917-тий на

„Шляхи“

ілюстрований місячник літератури, мистецтва й громадського життя, що виходить зшитками по 4—6 аркушів друку з кінцем кожного місяця.

Редактор-видавець: **ФЕДЬ ФЕДОРЦІВ.**

„Шляхи“ мають такі відділи: а) публіцистичний, (статті на загальні теми й події українського життя), б) літературно-критичний, (поезії, нариси, новелі, оповідання, повісти, романи, драми, літературні огляди, характеристики письменників, рецензії і т. п.), в) науковий, (статті по історії, філософії, природничим наукам), г) мистецький, (статті про музику, театр, малярство, архітектуру і т. п.).

Передплата виносить в Австрії:

річно К 24, піврічно К 12, чвертьрічно К 6.

В Німеччині та сама передплата в марках.

Усі грошеві посилки і письма до редакції належить слати виключно на адресу видавця: **Ф. ФЕДОРЦІВ, Львів, Підвалє 7.**

Адреса адміністрації: **Львів, ул. Руська 3. I. пов.**

Хвалити Редакція розселила:
Вісник Союзу визволення
України -

2012

by автора

РОМАН СЕКЕЛА

в. 2541

СМЕРТЬ

НАРИСИ Й ОПОВІДАННЯ
З ЧАСУ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ.

ЛЬВІВ 1917.

—0—

„НОВІТНЯ БІБЛІОТЕКА“ Ч. 25.

090к

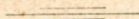
Збірка М. С. ДОВНЯКА

~~Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И 36 413 ✓~~

~~Львівська державна
наукова бібліотека
№ 27.473~~

ДРУКАРНЯ СТАВРОПОЛІТІЙСЬКОГО ІНСТИТУТА
ПІД УПРАВОЮ Ю. СИДОРАКА.

ПРИСВЯЧУЮ
забутим героям і мученикам.

„Устане бо нарід на нарід
і царство на царство, й вде
туди по лицах і вде голоднеча
та вча: се почин горд“...

(Євангеліє від Марка гл. 13.).

Смерть.

Мало хто її бачить,—а всі чують, як іде. Не є вона та добра і благодатня, що замикає очі на вічний, солодкий сон стомленому працюю батькови родини. Не та лагідна мати, що смертним покривалом накриває лице чоловікови, який не здійснив своїх мрій. Не та наша весела, українська смерть, що гуляє по „тихих уквітчаних“ сільських цвинтарях... Се інша — брутальна, звірська смерть. Лиш той, хто „має очі“, побачить її — як лізе проклята по наших багатих подільських полях, та сміється ревом ґранатів і шрапнелів, що падають між окопи, гуком бомб, які відбирають життя безвинним людям. Лізе вона і скалить зуби в бідну маленьку хату, котрої господаря повішено, а його діти пухнуть з голоду, відбирає матір безталанним сиротам, родичам одного сина, нищить в заранню молоде, цвітуче життя...

Господи! Іван Заставний читає лист на позиції... Пишуть йому: Татуню дорогий, ми дякувати Богу всі здорові, стрик позичив нам коний і зорали ми та засіяли усе поле від великого луга аж по потічок, і чекаємо, коли та страшна війна вже раз покінчить ся і ви вернете до нас та буде нам всім добре—так, як перед війною. Іван Заставний курить папіроску, радісно підкручує вуси і вели-

кими буквами таки на коліні починає писати: „Слава Ісусу Христу! Дорога Ксеню і ви мої найдорожші діти! Я з ласки Господа Бога здоров, та поведження моє як звичайно при війську“... І власне у тій хвилі паде бомба на голову бідного Івана — і розриває на кусники його тіло. А ізза вугла розбитої хати смієть ся смерть сміхом, від якого стигне кров у жилах...

Іде вдова Палашка у подертій свиті і несе під пазухою завинених у хустці сорок сотиків та кусник чорного хліба, на що цілий день працювала у дворі. Дома чекають голодні діти, та дивлять ся вже від рана через маленьке віконце, коли поверне мама. Одна на них чорна сорочина, а личка жовті як віск. Тато помер на війні, послідню корову забрали Москалі, а бульбу вже давно всю зіли. Бідна Палашка думає-роздумує, якби то прожити голодних дітей. На нині мають ще по кусникови хліба, завтра купить їм молока та зварить з пшоном, а відтак знову щось заробить.

Тимчасом смертельний дроз і корчі валять її на землю... Ніхто за селом не чує її розпучливого стону та не бачить муки. Тільки дика смерть смієть ся до неї іронічним сміхом...

Молодий одинак багатих родичів щойно скінчив гімназію і ще вус не засіяв ся на його дитиннім лиці. Прийшло покликання до війська і мов громом вразило стареньких родичів, які ціле своє важке життя трудились та працювали в надії, що як вже не їм, то їх одинокій дитині буде добре жити ся на сїм світї. Призбирали велике майно. Біла хата, рівня палатї, стоїть на горбку, окружена струнками тополями. Стодоли й пшихлірі повні всякого статку, — тільки жити та

вживати!... Позавидувала їх щастю непазиття смерть. І от останній раз в життю, раннім раном прощають свою дитину. В гарній весняний день відвели його аж на сам край села тай стали. Дрожащими руками кладуть бідні родичі хрест на голові свого одинака, та благословлять його — на вічну путь. Безмірний біль давить за горло добру матір, витискає сльози з очий старого батька. Тремтять в них серця мов лист на березі. Чують, що се останнє прощаннє...

За кілька місяців приходить відтак телеґрафічна вістка, що на все замкнув очі їх одинак. Бідолахи мліють з болю, а смерть тішить ся і регочеть ся.

В чужій землі далеко від своїх любих, високих гір лежить на купі гниючої соломи евакуований старець. Гадав, що доживе свого віку в щастю і гаразді, серед дітей і внуків, які в ту велику годину, коли прийдець ся прощати зі світом та ставати на Господній суд замкнуть йому очі та вдінуть на нього смертельну сорочку... Та склало ся инакше. Вороги вигнали його з прадідньої хати, обернули в жебрака і тепер гине самітній — у чужині... Вже не терпить болю. Очі заходять йому мрякою, а чує ще далекий голос трембіти, такий тужний, сумний — та костеніє в зимних обіймах смерти.

У полевім шпиталі лежать побіч себе тісно один біля одного ранені і хорі жовнірі. Милосерні сестри служать їм радо, з посвятою. Хотіли би, щоб сі молоді люди, перед якими всіхаєть ся ще стільки краси життя подужали та вернули до своїх, що їх з такою тугою виглядають. Тимчасом люта смерть тихо, без гомону відчиняє двері, та кладе свою костисту руку на недужих. І стигне одно тіло по другім.

Вмирає і молода милосерна сестра, що не зважала на перестороги і просьби та посвятила свою красу й життя для добра ближніх. На її гарнім лиці видно жаль за тим життям і великий страх, з яким вмирала, бачучи перед собою немилосерну смерть.

Всюди замовкли співи й музики, затих голос церковних дзвонів. Згарища цвітучих сіл і міст, безліч могил, зруйноване щасте соток тисяч родин і народів, плач і проклони — значать похід смерти. У німій рознуці товчуть бідні люди головами об землю; серед стонів і диму кадила просять по церквах о ласку і милосерде боже.

А смерть гуляє та гуляє й пожирає чимраз більше жертв. Не слухає вона молитов невинних дітей, які що дня рано та в вечір просять-благають, щоб вернув їх тато, не зважає на голод і нужду, смієть ся з проклонів.

Гей, багате жниво збирає смерть у війні. Своїми робітниками косить безмежній лан людських голов. Косить і косить в день і в ночі, в літі і в зимі. Коса її така гостра, що навіть клепати її не треба, а робітники такі слухняні, розумні та пильні, що не треба їх зовсім пильнувати. Самі вони відгадують думки і бажання своєї страшної володарки та скорше — ніж вона може хоче — самі їх сповняють.

Микола Ілишин.

Сього памятного часу, коли проголошено загальну мобілізацію та почала ся війна, якої рівної не знає історія світа, счинив ся великий рух в однім нашім тихім містечку. Люди ставали на вулицях, читали оголошення, бігали мов несамовиті, громадили ся в гурти, та устно подавали собі всілякі новини. Жінки й діти ломили руки та з жалем прощали мужів і батьків, що вибирали ся у далеку дорогу, на велику війну. До залізничої стації їхали довгим шнурком фіри за фірами, а на них молоді та старі — мушкетери, жінки й діти. Зелізничий дворець облягла така тьма народу, що годі було й протиснути ся. Від людських голосів счинив ся такий шум і гамір, що треба було голосно говорити, щоб один одного міг порозуміти.

День був дуже гарячий. Час від часу зривав ся вітер і гнав перед собою тумани пороху. Покликані стояли купами і обтирали піт з лица. Деякі з них мали вже жовнірські шапки, завітчані зівялими цвітами і, підпивши собі, заталяли раз-у-раз якусь пісню. Інші полягали, або посідали на землю, та підперши кулаками голови, дивили ся тупо наперед себе. У кутику, троха на боці від других, на купці каміння сидів прибраний у жовнірську блюзу Микола Ілишин,

а біля нього жінка та двоє дітей — хлопчик і дівчинка.

Микола Ілишин вернув був як раз рік тому з Америки, де три літа працював важко в копальнях вугля, призбирав троха гроший, поставив нову хату на передмістю та докупив собі кусник поля. Зимою виробляв всяку посудину з дерева, а літом їздив до ярмарках та продавав її. Не великий що правда був з сього зарібок, але разом з приходом з поля вистарчав на се, щоби прожити рідню, яку Микола любив з цілого серця й душі.

Коли прийшло покликання на війну, в ніч перед відїздом не міг Микола ніяким способом заснути. В малий мішок поклав усе, що було йому потрібне на дорогу, помолвив ся з дітьми, вложив їх до сну, казав і жінці положити ся спати, а сам закурив люльку та виїшов у сад...

Було ясно, мов у день. Легонький вітервіяв від полудня, пестив головки цвіток, розмовляв тихо з високими тополями. Микола Ілишин обійшов ціле своє господарство, дивив ся до кожного кутика і великий смуток прийшов на його душу. Стало йому жалко за кождим деревцем, яке він садив своїми руками, за кождою цвіткою, яку він засіяв, — стало йому жалко за тою гарною білою хатою, яку з таким трудом поставив, де гадав вже спокійно виховати дітей та докінчити своє бурливе життя...

Тимчасом склало ся инакше. Хто знає, що з тим всім станеть ся, коли його не буде. Може вже не верне ніколи... Сама жінка не дасть собі ради, господарство зійде на ніщо, діти зледачіють... А може його місце займе по його смерті хто инший. Прийде новий господар, засяде на готовім, бу-

де знуцати ся над чужими дітьми, а за нього з часом і память загине...

Підійшов відтак Микола до вікна... Жінка, що наробила ся важко через цілий день, спала разом з малим хлопчиком глибоким сном. На ліжку сиділа лиш старша дівчинка. Побачивши батька у вікні, тихо зашебетала:

— Тату, ходи до мене!

Микола втворив осторожно двері і поспитав її, чому не спить. А вона притулилася до нього теплим тілом, зачала його цілувати й говорити, що їй дуже жалко за татом — нехай він ніде не їде, а лишить ся з ними. Вона буде вже дуже а дуже чемна та ніколи не бігатиме до дитини на вулицю. Микола почав її гладити по чорних косах, відтак взяв на руки, обвинув та пішов з нею у сад. Тут почав її втішати, що верне незабаром до неї та привезе їй дуже гарну, велику лялю, таку, що сама буде говорити. Вона обняла його білими ручками за шию, ще раз поцілувала й заснула...

Світло місяця опромінило матовим блиском ніжні черти лица малої дитини, що так щасливо й спокійно заснула на руках доброго батька. Серце її било швидко, мов у пташки, груди легенько підносили ся. Микола Ілишин вдивляв ся довго у те дороге личко, цілував її волоссе, кожний пальчик у руки, а відтак тяжко заплакав. Грубі сльози котили ся одна за другою по лиці, зоранім трудами та невзгодинами життя. Спечені горячкою уста почали півголосом шепотіти молитву до Великого Бога, щоби Він змилосердив ся над ними бідолашніми і дав їм добру долю, щоби та мала невинна дитина не зазнала трудів життя, сухою ногою перейшла через його болото.

ї грязь, та щоби не забула ніколи за свого тата, який так дуже її любить...

Микола відніс осторожно свою пестійку до хати, поклав її на ліжку, а сам вийшов знов у сад, набив люльку свіжим тютюном, сів під розлогою липою і почав думати-роздумувати.

Вже вечеріло, коли до залізничої стації наближався поїзд, який мав забрати зі собою покликаних до війська. На прошибаючий свист лokoмотиви зірвалися всі мов попарені, почали обіймати ся і прощати. Счинився страшливий лемент і крик. Жінки й діти почіпали ся мушци, яким важко було від них відорвати ся... Микола Ілишин не плакав, але поблід мов стіна, обняв діти й жінку, зробив їм хрест над головами і почав тиснути ся, щоби найти для себе якесь місце. У поїзді було набито людьми мов селенцями в бочці, чути було неприємну вою поту і алькоголю. Ледви половина з тих, що дотиснула ся, могла сяк-так примістити ся, решта мусіла лишити ся. На знак, що поїзд відїздить, загомонів знов свист лokoмотиви, а за ним розпучливий плач... Усі простягали руки в гору, почали бічи за поїздом.

Микола Ілишин, стиснений другими, бачив через цілий час свою рідню, витягнув до неї хустину і махав нею на прощанне. І вони його бачили. Перескочили через огорожу, бігли за поїздом і почали кричати голосами, що мов ножі краяли серце Миколи:

— Татунцю наш, та деж ти їдеш, та чогаж ти нас лишаєш!

Ах, як важко стало тепер на серці бідному Миколі, який жаль за своїми!...

Поїзд їхав чим раз швидше, чим раз слабше і тихше чути було крики тих, що полишили ся. Ще на закрутї дороги побачив

Микола своїх, як всі троє махали руками, відтак стратив їх зовсім з очей.

Кілька хвиль був Микола мов затуменений та не знав зовсім, що з ним діється. Поїзд шумів та гудів, а йому в очах потемніло та здавалося, що чує далекий гук громів, що се зірвалася буря, яка знищить усе — його самого, його діти і жінку, затре-слід по цілій важкій праці його життя. З нової білої хати лишаться лише згарища, з квічастого саду лише порита і здоптана земля. Якеж марне те життя і які нерозумні люди, що так привязують ся до нього та так клопочуть ся за кожною дрібницею... Чоловік бунтуєть ся проти відвічних законів природи і мов робучого вола хотів би її непобідимо вдягнути у своє ярмо, хотів би побороти небо й море, а не бачить, який він немічний і безсильний... Оре і вивертає святу землю, ставляє на ній величаві будівлі і намагаєть ся навернути все на свій лад. А тимчасом зірветь ся вітер, надійде велика туча і в одну мить знищить працю цілих поколінь і народів... Посеред темряви стануло Миколі перед очима ангельське личко його дівчинки-пестійки, лагідно всміхало ся до нього. В його серці збудила ся нагло нестримна жалоба ще хоч раз в життю побачити її. Якже вона заплакана й сумна тішила ся би, колиб тепер його знов побачила. А йому легше було-б відїздити, коли би ще раз до своїх навідав ся...

Зелізничий поїзд їхав чим раз швидше і віз з собою в незнані сторони Миколу і його товаришів. Були між ними старі й молоді, байдужі на все, що діяло ся до-вкруги них, і бліді з перестрашу, сумні і такі, що намагали ся бути веселими. Мало кого із них обходив біль і муки другого. Майже

кождий був зайнятий виключно своєю особою. Були й такі, що задля нестачі місця зачинали сварку...

На дворі зробило ся вже цілком темно. Небо затягнуло ся чорними хмарами і почало гріміти і лискати. Зелізничний поїзд заїхав на другу стацію, на якій повторило ся те саме, що і на першій. Микола не обзивав ся до нікого, не звертав на ніщо уваги, а був лише зайнятий одною думкою, як би потайки висісти і побачити ся ще раз зі своєю ріднею. Міркував собі так, що коли що найменше половина покликаних лишиться і поїде завтра рано, то чому і він мав би так дуже спішити ся. Вже знає, що зробить. Коли поїзд переїздитиме побіч села, де мешкають родичі його жінки, зійде поволі на сходи, миттю вискочить, піде відтак до села, возьме коні і за годину-дві буде у себе в хаті, переночує, побавить ся з дітьми і завтра рано відіде другим поїздом. Можуть другі завтра відїздити, чому і він не міг би сього зробити..

Буря ставала чим раз сильнійша. Грубі каплі дощу дзвонили по шибках поїзду, який гнав і гнав наперед. Час від часу ударив грім, і лискавка продерла темряву ночі.

Микола Ілишин вже зійшов на сходи поїзду і чекав лиш відповідної хвилі, щоб зіскочити. Серце било в нього молотом. Не лякав ся він бурі і громів, а думав лише про се, що нині ще раз стрінеть ся зі своїми. Яка то радість буде нині в хаті!

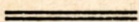
Вже наближало ся село, у котрім мешкали родичі жінки Миколи. Зелізничний шлях вів у тім місці троха під гору і Микола гадав, що се буде як раз найліпше місце, де можна би вискочити. Приладив

собі мішок, який держав у лівій руці і, вневнивши ся, що ніхто за ним не оглядаєть ся, вискочив... В ту саму мить однак поховзнув ся і цілою силою упав головою на камінь...

Світло лискавки освітило на одну хвилю трупа Миколи Ілишина, який із закервленою головою, з широко отвореними очима лежав на залізничім шляху.

В той самий час, притулені до себе і затривожені гуком громів, сиділи діти й жінка Миколи у кутику хати, плакали та раз-у-раз хрестили ся. Нагло при блеску грому побачили вони всі — духа Миколи Ілишина, як зі зложеними на грудях руками, облитий кровю стояв на порозі хати — і закричали нелюдськими голосами...

А залізничий поїзд гнав далше, гнав і сопів, та на подобу страшного смока випускав з комина тисячі і тисячі іскор гарних, блискучих, які світили хвилину й гаснули так, як світить хвилю й гасне у темряві вічної ночі марне людське життя...

Пристап.

(Зі споминів стрільця).

Осіню 1914 року рушили ми з запасного куріня українського сїчового вітська в Горонді на Угорській Україні під проводом сотника Семенюка залізничним поїздом в напрямі Сянок. Ще ніхто з нас не перейшов огневого хресту, — і ми тїшилися цілим серцем, що їдемо визволяти з ворожої неволі наших братів, та заживемо у лютих боях козацької слави...

Поїзд їхав в сторону рідного краю і плули поміж високими горами стрілецькі пісні та будили з вікової задуми столітні смереки, відбивалися гомоном серед стрімких гір і глибоких ярів...

На границі Галичини в Ужоку висїли ми з поїзду та помашерували дорогою, що веде в напрямі Самбора. Куди було глянеш оком, всюди гори й ліси, а в долині притулилися до себе трівожно бойківські „хижі“, вкриті соломою, з вигляду дуже бідні, похилені — так як бідні, вічно схилені до землі люди, що їх замешкують...

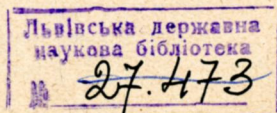
Опинилися ми в Лужку горішнім, де була головна квартира архикнязя Фрідріха. Тут одержали ми приказ слідуєчого дня о третій годині по півночі рушити на „Лису

гору“ — в околицю Старого Самбора... У тім часі заляли безчисленні московські війська майже цілу Східну Галичину; та в наших серцях не зродив ся сумнів і не погасла надія, що прецінь прийде сей великий день, коли ми підіймемо червону калину високо у гору — та розвеселимо славу Україну...

Настав погідний, хоч холодний осінній вечір. Я і мій товариш Володимир Ф. не могли ніяким способом заснути. Чи було се з перемучення довгим маршом, чи може зі зворушення перед слідуючим днем — не знаю... Ми почали нагадувати собі недавні часи, ще з перед війни та говорити про наших найблизших, що полишили їх в хаті — а про яких не знали, що з ними дієть ся... Коло півночі зморив мене сон. Я заснув. Відтак за яку може годину чую, як мій товариш мене кличе. Буджу ся, свічу світло, а він сидить блідий як полотно, з розчіханим волоссєм... „Влодку, що тобі“, кажу до нього. „Нічо, нічо, мій коханий, тільки бачиш я маю зле прочуттє. Серце бєть ся в мене неспокоїно і чую голос, який заєдно мені шепоче: „То вже твоя послїдня ніч в життю, вже мушиш з ним розпрощати ся, покинути товаришів і стару матір, яка так тебе просила-благала, щоб не лишав її одинокою серед тої великої бурі та полишив ся в хаті“...

„Бачиш, сей вид матері, що впала омліла на порозї — ніколи мене не опускає і важким каменем тяжить мені на серці“...

Я почав його вмовляти, і вже не спали ми нічого. Він був сильно зденеровований, виймив з кишені лист і казав до мене „Я певний, що нині прийде мені кінець, віддай по моїй смерти сей лист мамі та скажи їй, що я до отанньої хвилі думав про неї...“ Я сміяв ся з нього, називаючи його дїтваком

і не хотів брати листа — та мій товариш просив мене таки конче сховати лист. Я вволив його волю...

Ще було темно, як ми рушили на свої становища. Зійшло відтак осіннє сонце й заляляло своїм блиском густі бори і круті доріжки, гори та яри — в долині вив ся синьою лентою Дністер, а в горі над нами шумів ліс...

Тихо й любо було довкруги. Ніщо не вказувало на те, що вневдовзі — за годину-дві зачнеть ся на тих місцях, де ще недавно переходили лиш отари овець та тужно вигривала сопілка — боротьба на життє і смерть... І тільки шум ліса ставав чим-раз голоснійший, і тільки в моїм серці настав якийсь дивний ляк і тривога та жаль за молодечим життєм... Передімною пересувала ся тепер картина за картиною... І бачив я своє, в лучах сонця дрімуче село, бачив свого батька і свою матір, як порають ся коло хати... Гей, щоб так хоч на хвилю бути коло них!...

Мій товариш дуже поблід, мовчав і дивив ся перед себе тупим зором. Задумав ся він також глибоко, так що навіть не чув, що я до нього говорю... По двох годинах відпочинку перелетіли над нашими головами перші ворожі стрільна. Ми розпустили розстрільну та почали окопувати ся. Ворог почав пильно острілювати наші резерви. Ми відстрілювали ся старими верндлівськими крісами, що ними під той час були уоружені усі стрільці... Відозвали ся зойки і крики. Се ворожі кулі поцілили наших. З першої розстрільної почали іти ранені, а деяких не сено. Над нашими позиціями високо-високо перелітав ворожий літак, а кождий з нас намагав ся вихіснувати як найбільше терен, на якому тягла ся наша розстрільна — все

одно, чи то був корчик, чи земля, чи купа каміння... Щоб тільки сховати ся перед ворожим зором... Саме перед полуднем почав ворог бити на нас чим-раз сильнійше...

Мій товариш був зараз біля мене під смерекою. Над нашими головами тріснув шрапнель, з якого мов грубий град посипали ся кульки — і одна з них поцілила у чоло мого любого товариша... Без крику і зойку принав він до землі, і вже не стало його між живими... Моє серце стиснув великий біль, а разом і страшна злість та жадоба пімститись над убійцями. Тепер був би я кинув ся на ворогів і різав їх та тіпив ся їх кровю, — за одного мого товариша клав би їх десятками...

Кругом мене збирала смерть своє люте жниво. Наложило буйними головами ще кількох товаришів... Розпучливий крик важко ранених мішав ся з їх проклинами та з безнастанним, громовим гуком гармат. Скоростріли тарохкотіли безвпинно — а кулі мов рій бджіл перелітали побіч нас...

Та ми не відступили і остали на своїх позиціях...

У трівозі перейшов нам сей день — серед якого впали перші жертви із сотні Семенюка, і молодечою кровю зросили рідну землю. Разом з другим викопав я могилу для мого товариша, з яким мріяв найкращі мрії!...

Над його свіжою могилою поставили ми хрести, з плачем кинули останню грудку землі та відійшли — а я присягнув собі пімстити ся за нього...

Над вечером дістав наш сотник приказ, щоб ми слідуючого дня ранним-раном перейшли на другий горбок у віддалі двох кількометрів та скріпили першу розстрільну сусід-

нього мадярського полку, який дістав завданне виперти ворога з його позицій, що містилися на недалекій поляні...

Коло п'ятої години рано рушили ми з місця. Дорога вела крутим ярмом і ми намагалися перейти її як найшвидше. З запертим віддихом поступала наша сотня наперід. Але Москалі побачили нас... З гуком і свистом полетіли на нас ворожі стрільна. Передімною бухнув ґранат і обсипав мене землею. Одна секунда, а вже не було би мене в живих... Шрапнель за шрапнелем тріскав над нами і засипував кулями доріжку. Всі почали бігти що сил, щоби тільки видобутись з цього нещасного яру... Нагло наш сотник занедужав і омлілий упав на землю. Команду сотні обіймив четар Гнатевич...

З баґнетами на крісах сунули ми вперед — а коли прийшли ми ледви яких сто кроків від першої розстрільної — Москалі, окопані на поляні, почали бити на нас зі скорострілів... На щастє вороги зле ціляли і кулі перелітали здебільша над нашими головами...

Залунала команда до приступу і з грудий соток людей з нашої і ворожої сторони добувалися оклики: Гурра! Гурра-аа! — відбивалися громовим голосом серед скал і лісів...

Хмари людей виповзали зі своїх криївок і на подобу хижих звірів, що звітрили теплу кров, — шукали своєї жертви... Ніхто не слухав вже та не розумів слів команди, ніхто не звертав уваги ані на стріли, ані на крики смертельно ранених, які мов гадюки вилися з болю. Цілою тою товпою людей заволоділа одна тільки жадоба... встромити ніж у грудь противника та дивитися, як його тіло корчить у останніх судорогах...

Тихо стало в природі — мертвецьки тихо, мов би гидувався вона, що таке склалося з людьми... А вони бігли на себе мов заморочені. До лица вдарила їм кров, очі виступили на верх, а з посинілих уст добував ся лиш один захриплий клич, який заголомшував усе: Гурра! Гурра-аа!! Людська струя несла нас вперед і ми станули з ворогами до кєрвавої розправи, груди попри груди...

Мабуть ніхто з нас не знав як слід, що власне з ним діється, а біг уперед, мов кинений якоюсь великанською силою, що не дає йому ані на хвилю спочити та невмолимо пхає його перед себе... Я також добре не розумів, що зі мною. Кров вдарила мені до голови і я з криком гнав на ворога, не оглядаючись, чи хто біжить ще за мною, маючи тільки те одно на думці, щоби за всяку ціну пімстити смерть любого товариша, а коли прийдець ся і самому погібати, то щоб принайменше продати дорого моє життя...

Наступив я на двох салдатів і оден з них штовхнув мене баґнетом в ногу. Я відскочив на бік, а відтак встромив йому баґнет у груди... І покотив ся він із важким зойком на землю. Другий кинув свій кріс та підніс руку у гору, — але я не був мабуть у тій хвилі чоловіком і моє серце скаменіло... Я пробив його так — як попереднього, і шукав за дальшими жертвами.

В бігу спотикнув ся я відтак на тілі важко раненого Москаля і упав... А він тихо застогнав і, боячись мабуть, щоби я не відобрав йому те його дорогоцінне життя, яке ще било у ньому — дивив ся на мене таким заляканим, жалібним зором, якого ніколи в життю не забуду та простогнав: „Брате, молю тебе на Бога, даруй мені жит-

те -- у мене дома лишили ся малі діти"...
В одну мить став я притомний і мене опу-
стила нараз та діявольська жадоба крови...

Хоч я сам був ранений — витягнув ху-
стину з кишені та перев'язав нею рану мого
ворога, з якого спливала кров... Мої товари-
ші мене випередили, а я лишив ся позаду...
Довкруги мене на цілому узгір'ю ранені
і трупи. Якийсь Німець має розтріскані обі
ноги, не може рушитись з місця, а держить
ще кріс в руці і кличе без перерви: Наперід,
наперід!. Пожовкла трава обмила ся свіжою
кровю. Наші та вороги лежали побіч себе...
У воздуху чути спаленину — а позаду гу-
дять пекольним ревом гармати... та жруть
людське мясо...

Мабуть ніколи не зійде мені з очей
сей страшний вид тих лиць викривлених
передсмертним корчем, тих нещасних без
рук і без ніг. Сей плач ранених і зойк ко-
наючих є в силі зворушити й камінь...

Нічим одначе те все, нічим свист куль
і грохот гармат у порівнанню з роздираючим
серце криком та писком проколюваних у при-
ступі людей...

Ми сильно наперли на ворога і він по-
дав ся в зад. Було се на нашім лівім крилі...
Праве крило держало ся слабше, бо тут був
ворог в більшій силі... Небезпека, яка гро-
зила нам окруженнем з правого крила,
спонукала наших до повороту на старі по-
зиції — і вертаючи забрали мене мої това-
риші з собою...

Сироти.

На розі вулиці стояли звичайно обоє, а як було дуже зимно або падав дощ, то вона сама. В дрібних ручках держали на продаж часописі і тихими захриплими голосами, які ледви було чути серед шуму і гамору великого міста, викликали їх назву і ціну. Мало хто звертав увагу на двоє дітей. Кождий ішов в свою сторону, щоб швидко полагодити справи і тільки час-від часу пристануло якесь милосерне серце, лиш від часу до часу купив хтось часопись і часом докинув їм іще кілька сотиків милостині... Вставали вони дуже рано, надївали швидко подерті черевики та стару одежу, яка ледви держала ся купи. Катря відтак замітала і стирала порохи, а малий Петруньо чистив чоботи господині, яка держала їх в себе на квартирі і за се казала собі usługувати та платити половину заробленого ними гроша... Відтак випивали по горняткови чаю звичайно без цукру і бігли чим швидше до адміністрації часописі. Тихі вони були й мовчаливі, цілком инші, як ті діти великого міста, що кинені лукавою долею на вулицю, лишені опіки родичів, гуляли самі та чим-раз глибше брили в грязі життя. Вони насміхали ся з Катрі і Петруся та поштуркували двох „бовванів“, як їх звичайно називали..

Коли розпродали усі часописі, купували хліба, а лиш часом у велике свято цукорків... Не так то жили вони перед війною. Добрі родичі працювали важко, щоб тільки їх діти мали спромогу ходити до школи чистої, гарно прибрані. Батько ходив до фабрики, а мати шила біле — і так якось сходилися кінці та добре їм було усім...

Аж нараз покликали їх доброго батька на війну. Мати лишила ся з ними та почала шити ночами, а що була слабого здоровля і дуже тужила за мужем, важко занедужала... Одної темної осінньої ночі закликала їх до себе... Останком сил піднесла ся з постелі та, здержуючи кашель, який томив її безвпинно, пригорнула їх ясні головки до бідної материнської груди, казала бути добрими й чекати на тата, якого вона вже не побачить, а який певно верне і дасть їм всього, що потреба... Відтак сльози поплили їй потоком з очий — кров бухнула устами і вже більше не стало матері. Не було защо мешкати в дотеперішній хаті. Пішли на комірне до сторожихи, яка забрала усі їх річи, та казала їм іще іти заробляти на вулицях...

Хотіли пожалувати ся батькові, але не знали, де він обертаєть ся. Ще перед приходом московських військ дістали від нього картку, а відтак і слух по ньому загинув. Де він тепер був та що з ним стало ся — не можна було ніяк дізнати ся...

До сторожихи навідували ся чим-раз частійше салдати, приносили зі собою напитки та гуляли й забавляли ся цілими вечерами. Від диму з тютюну аж чорно ставало в кімнаті. Співано по п'яному безсоромні пісні — та оповідано такі самі дотепи... А малі діти мусіли все те слухати та разом зі всіми сміяти ся... П'яні салдати тягнули

Катрю до свого товариства, приневолювали її разом пити — обіцяли дати много гроший, щоб тільки була добра для них Але перед нею ставав все образ умираючої матері, та хоронив її від нещастя... Злюща господиня почала згодом побивати їх і домагала ся чим-раз більше гроший... А сироти зносили все терпеливо й тїшили ся надїю, що вскорі верне тато, пригорне їх до грудий, пожалїє... І вставали рано-раненько, не зважали на зимно та захриплими голосами, перебираючи майже босими ногами, викликали по рогах вулиць назви часописий...

Якось перебули зиму, тільки їх лиця стратили свіжість і красу — стали жовті, а очі світили якимсь дивним блеском. Одного гарного весняного ранку вийшли обоє як звичайно на місто, — де вже був великий рух... Хоч се була війна, люди весело гуторили. Офіцери дзвонили шаблями, повозки їхали швидко в різні сторони, шовки шелестїли, а на виставах за великими скляними шибамми красїли принадні цвіти... Слабосильний Петрусь так ізнеміг, що мало не впав. Катря взяла його за руку та повела на лавочку до огороду. Відтак побїгла до склепичку, купила йому хлїба та почала вмовляти, щоб він ще трохи видержав, а все буде добре. Мала при собі єще одно число часописї та почала читати... Петрусю, Петрусю пишуть що буде мир — радісно закричала, обняла хлопця за шию та поцілувала. Відтак обернула одну сторінку дальше, на якій видїла напись: „Австрійська листа втрат“ Перечитувала швидко одну стрічку за другою і нараз... найшла між погибшими імя свого батька!... Серце почало в неї скоро-скоро бити, в очах потемніло й часопись випала

з рук... Як вона зайшла сього дня до хати, не знала — але на другий день не могла встати з ліжка та у горячці пролежала цілий тиждень... Петрусь, який ще добре не розумів, яке велике нещастє їх стрінуло, ходив за той час сам по часописі, купував їсти для сестри, але вона не хотіла нічого брати до уст. Коли підвела ся з постелі — аж лячно було дивити ся на неї... Висохла й почорніла — та ледви сувала ногами... Того таки дня сповістила їх сторожиха, що мусять вибирати ся з хати, бо вона не має з них ніякого хісна. Як би був іще жив їх батько, то може був би за них дещо їй заплатив, а так не виплатить ся їй держати у так дорогий час таких дармоїдів у хаті...

З великою бідою випросили собі в неї, щоб їх подержала в себе ще оден тиждень... Просили відтак в адміністрації часописі помістити оголошення, що двоє сиріт шукає служби. Оголошення поміщено, але ніхто не питав ся за ними. Всюди ходили, шукали за мешканнем. Були в сусідів, в давних знайомих їх родичів, але ніхто не хотів прийняти сиріт. „Дорогий час, діти, ми самі не маємо, де мешкати та з чого вижити — ідїть з Богом дальше“ говорили знакомі. Пішли відтак до бюро слуг — а тут сказали їм, що Катрю як старшу можна буде примістити на службу, а вже для такого хлопця як Петрусь нема ще місця...

Мали вони на селі вуйну та гадали, що в неї можуть замешкати. Вуйна часто навідувала ся до них, як ще жили родичі, привозила муку і бульбу — очевидно за гроші — та й їм принесла часом колача... Пішли на торговицю шукати за вуйною та простояли так до полудня. В саме полудне надїхала вуйна зі своїм батьком добрим во-

зом, запряженим в пару бистрих коний. Вони припали до неї, почали цілувати по руках та просити, щоб їх взяла зі собою, що вони круглі сироти — бо й батько помер на війні. Що правда, жаль стало вуйні бідних дитий та хотіла їх взяти до себе на село, але старий не годив ся. Саму Катрю був би ще взяв, але разом з нею брати й Петруся не хотів ніяким способом... Вуйна завела їх до реставрації, нагодувала, дала троха гроший — та лишила божій волі...

А вони дивили ся блудними очима за відїзджаючими. Остання надія завела їх. У своїх серцях почули великий біль і жаль і розпуку... Кругом них ішли сміючись зі школи румяні, гарно вбрані діти, а вони стояли майже голі і босі та не знали, куди завернути. Теплий весняний вітер заносив із огородів запах бозу і ямину. Із відчиненого вікна чути було голос скрипки. На кождому місці витиснула весна свої сліди, все вставало до нового життя з новими свіжими силами. І тільки в серцях дитий-сиріт було пусто і глухо і темно. Ніякий луч надії не освічував ту страшну темряву...

Десь далеко почала грати військова орхестра. Голоси труб ставали чим раз сильніші, виразніші — та збудили їх з важкої задуми... Се ішло московське військо густою лавою на позиції, ішло з понуреними головами. Перші ряди затягнули на приказ якусь пісню, але дальші її не підхопили — і пісня завмерла. Музика грала чим-раз голоснійше, мов би хотіла заглушити сю тривогу і смуток, що стискав серця тих людей, які ішли, самі не знаючи де та за чим... Перед многими з них стелила ся та велика дорога, на яку вступивши, нема вже відвороту. Вони те певне знали й відчули, бо лиця в них

були бліді, а очі — хоч дивили ся перед себе, одначе нічого не бачили...

Товпа дїтваків поступала за військом, яке ішло у ту далеку безконечну дорогу — та пірвала зі собою Катрю і Петруся, що також не знали, за чим ідуть та в яку сторону прямують...

Була власне річниця смерти їх матері така сама темна, непривітна ніч, як торік. Густими каплями падав дощ без перерви. На передмістю погасли вже світла й тільки крізь зачинені двері одного шинку добували ся його дроячі лучі. Чути було із середини сварку та п'яні співи... Се підміська голота, зложена із всяких суспільних шумовин, забавляла ся безжурно — пропивала зарібок з цілого дня... Були там і нотовані поліційно одиниці і військові дезертири і дівчата легкого певедення з запалими, блискучими очима. Одні грали в карти або кістки, інші при звуках гармонії співали — знову-ж ще інші пили й пили до безтями. Поміж ними пересувала ся що хвиля мов тїнь блїда, висохла дївчина — та приносила їм їду та напїтки. „Катрю, Катрю“ — кричала на неї груба мов бочка господиня — „чогось так вилупила слїпаки — не чуєш, що тебе кличуть під печию, принеси склянки“. А бідна Катря протирала кулаком червоні від диму очі, важко зітхала, та покїрно ішла до стола, щоб послужити „гостям“, з яких ні один не подумав собі, за які важкі грїхи мучить ся та сирота — чому доля так її переслїдує...

Вже вибила перша година у ночі, як Катря відхилила осторожно двері малої кухонки, де на самій соломі спала разом з Петрусем... Відтак засвітила лямпу, зняла з себе хустку та вкрила нею братчика, що пере-

мерзлий і хорий стогнав крізь сон. Перехристила його та легко погладила по голові і сіла побіч нього. Як вона дуже його любила! Щоб з ним не розлучати ся — пішла на таку службу, де ніхто не хотів служити, щоб тільки могла з ним разом мешкати... Зносила наругу, голод і холод, щоб його тільки мати при собі, а він з дня на день вянув та марнів... Нікого не мала вона, кому могла-б відкрити своє зболіле серце, він був тим всім, що лучило її зі світом... Не стане його, нема що й мені безталанній більше жити, — думала собі Катря...

Мала нафтова лампа коптіла на комині та слабим світлом освічувала старий, почорнілий образ Христа, про якого вчили Катрю у школі, що так дуже любив діти, та такими великими карами грозив всім тим, що знущають ся над ними...

Катря почала ревно молити ся та одну хвилию здавало ся їй, що Розпятий Христос підніс в гору свої очі та подивив ся на неї таким жалібним зором... Вона обтерла сльози — і привид уступив... Катря почала говорити молитви за свою помершу маму, а скінчивши їх, витягнула із книжки її фотографію і пригорнула до серця...

Малий Петрусь порухав ся на постелі, відтак підвів голову... і почав кликати: Мамо, мамо! — І певно у тій хвилі встала із зимної могили тінь матері, що не могла вже довше стерпіти теї великої кривди, яку доля й люди робили сиротам та прийшла до них серед глухої ночі, щоби осушити їх сльози та наповнити серця солодкою надією, що незабаром зійдуть ся вони знову разом... там, де вже нема розпуки...

Похід дзвонів на війну

В однім подільському селі, що лежить над малою річкою, окружене вінцем зелених горбків, з початком літа 1915 р. чути було чим раз сильніший і близький гук гармат. Ночами горіло від полудня небо, а бідні люди, що вже зішпили цілком на жебраків та примирали з голоду, зі страхом хрестили ся та шепотіли молитви.

Швидко, не стримуючись, їхали московські обози, а за ними поступали поспішним маршем різні роди військ. Уся земля прибрала ся у святочну одежу. Легкий подув вітру колисав лани збіжа, а розлогі долини вкриті були квічастим килимом та пахучим зіллям. Ціла природа всміхала ся до чоловіка усміхом молодої свавільної дівчини. Та ніхто не звертав на се уваги; не до сміху й не до радості було тепер чоловікови, панови природи... Мешканці села позачиняли хати і поховали ся з голодною худобою, бо бояли ся, що відступаючі війська заберуть їм і послідню корову. В селі наче вимерло, мало хто показав ся на вулиці, лиш денече було видно згорбленого старця, або похиле-ну до землі, поморщену бабусю... В дрякачих лучах сонця купали ся білі хати, а серед них високо на горбку, окружена столітніми липами, блестіла старезна церква, така

стара, що вже присіла до землі, а біля неї така сама дзвіниця. У тій дзвіниці висіли чотири дзвони, а звуки їх такі вже були гарні й мелодійні, як ніде на цілу околицю.

Бувало на празник поприходять люди із чужих сіл та слухають і не можуть наслухатись та нахвалитись голосів тих дзвонів. І коли-небудь, чи то у великий день Воскресення Господнього, чи на похоронах, чи у яке свято — коли тільки заграли дзвони на старій дзвіниці, робилось людям якось добре у серцях. Привязали ся вони до своєї старої церкви й до тих дзвонів, що грали-вигравали жалібно і сумно на похоронах їх найдорозніших осіб, або гуділи радісно у веселих днях їх життя. Бідній вдові котили ся сльози, коли почула голос церковних дзвонів. Зараз ставала їй перед очі та страшна хвиля, коли серед биття дзвонів із освіченої церкви при сумнім співі дяків виносили труну її чоловіка.

Самітня мати пригадувала собі зараз, коли у малу ямку ховали її бліду одиноку дитину, а дзвони так жалісно плакали-дзвонили... Знов-же молоді подруги не забули ніколи сього прегарного літнього вечера, коли обоє ще в літах своєї молодости вертали з поля до хати. Боже сонічко ховало ся за ліси... Вона у червоній хустці з піснею на устах сходила з горбка, а він чекав її вже на долині.

Й тоді на старій дзвіниці заграли на вечірню усі дзвони. Вони взяли са за руки, пригорнули ся міцно одно до другого, та мовчки слухали довго голосу тих дзвонів, а відтак він встав і сльозами радості в очах сказав до неї: Будь моєю на віки! — Батько родини серед літньої спеки разом з челядю жав лан золотистої пшениці, жав та спішив

ся, щоб іще перед неділею докінчити його. А коли вже кляли останні снопи — заграли старі дзвони. Який же радісний і веселий був тоді їх голос!

Такі то були ті дзвони й тому-то люди так привязались до них.

Перед громадським урядом явили ся салдати та зажадали від переляканого начальника громади, щоби зараз доставив їм два дзвони з кіньми, бо по приказу забирають зі собою церковні дзвони. Начальник громади виширав ся як міг, казав, що нема коний, що вже військо забрало, та се не могло. Страх перед нагайкою зробив своє. Мусів бідолаха дати свої коні, а за другою парою пішов похилений у село. В мить дізнали ся люди, що мають їм забирати дзвони — ті їх любі, дорогі дзвони...

Одним із перших, що довідались про се, був старий дзвонар Тимко. Кров вдарила йому до голови — і старець став нагло молодим парубком. Без капелюха, з розхристаним волоссям побіг він в сторону церкви, мов вивірка виліз на дзвіницю, вхопив за шнури — і зі всеї сили почав бити в усі дзвони...

Заметушило ся в селі. Все, що жило, вибігло на вулиці й прямувало в сторону церкви. А дзвони грали і грали та кликали до людей голосом страшної тривоги й розпуки: Люди добрі, кохані, ось тільки літ були ми тут у вашім селі і служили вірно вам всім — старому і молодому, праведному і грішному; ратуйте нас, ратуйте нас!... Людий зібрало ся так много, як на Великдень — і всі вони старі й молоді почали плакати-заводити, а дзвони просили ся дальше і про-

сили... Втворили ся церковні двері і в повних ризах, з хрестом в руці, сивий як голуб, вийшов дрозачи на цілому тілі місцевий священник. Салдати стояли під дзвіницею з похиленими головами — сумні та зажурені. І їм, хоч як тверді були в них серця, стало жалко — і їм пригадали ся їх рідні села з білими церквами і дзвіницями — та ті гарні часи перед війною, коли на голос дзвонів ішли з родинами до церков. Якось ніяково стало їм тепер на серцях, якось страшно соромно перед тою товпою народу. що плакала й плакала за своїми дзвонами... Виступив наперед старий священник і казав до них: Люди добрі, таж ви християни, змилуйтесь над нами, полишіть нам наші святощі!

Нашою землею переходили колись і дикі татарські орди, а ніколи не важились вони забирати наших церковних святощів. Змилуйте ся! Старший від салдатів поцілував в руку священника і сказав: Батюшка, вірте, що й нам важко дуже і соромно забирати вам ваші дзвони, але се війна і маємо приказ від нашої влади, а хто не слушає приказу, знаєте добре, що його чекає — та ми не винуваті, не винуваті.

В межичасї зійшов із дзвіниці, ледви плентаючи ногами, дзвонар Тимко.

Піт ляв з його лица. Молодеча сила, що на хвилю була в ньому збудила ся, зазмерла. Сів собі старенький на вуглі дзвіниці, закрив обома руками очі та почав гірко плакати. По що йому бідному — думав він — жити вже на світі, коли виривають йому серце, коли забирають його діти.

Серед зойку народу почали салдати стягати дзвони з дзвіниці. Аскетичні лица божих угодників, поміщені на дзвонах, ди-

вили ся сумно на окруженне. Що стало ся зі світом, що стало ся з людьми? Голосили їм божу правду й науку Христа, що на першій місці перед всім кладе любов до ближніх...

А які висліди сеї науки, де є та любов?

В дикім розгарі війни не вважають люди на ніщо, перетворюють ся в звірів і пожирають один одного. Нічо не стоїть їм на перешкодї — ніякий біль, ніяка святість. І не застановлять ся вони ані на хвилину, не подивлять ся спокійним зором наперед, бо инакше побачили-б вскорі, що всі зусилля їх марні — бо „з пороху повстали, та в порох обернуть ся“.

Коли вже дзвони були на возах, всі тиснули ся, щоби ще поцілувати їх — а матері підносили до сього поцілунку своїх маленьких дітей. Ось так розпрощали ся люди в послідне зі своїми дзвонами.

Вже вечоріло, як доріжкою, що круто вила ся серед зелених гаїв, везли салдати забрані дзвони. Гармати глухо гуділи, а наїд відводив дзвони аж на границю другого села — та безнастанно ридав...

Понуривши голови, вертали відтак люди до своїх хат і казали між собою, що спаде божа кара на грабіжників.

В рік пізнійше широкими вулицями великого російського міста з гуком і тріском їхали нові гармати — блискучі, гарні. Жовніри прикрасили їх цвітами, а міська публіка, зложена з усяких суспільних шумовин, тішилась вельми і плескала у руки на вид сих убійчих знарядів. Вони їхали на се, щоби ширити страх і славу війни, щоби вбити як найбільше людей, знищити родин-

не щастє, залити потоками крові наші багаті, квітчасті ниви...

І от станули ті нові гармати на узгір'ях того самого бідного села, про яке говоримо. Ніхто й не подумав би, що ті вістунні смерти вилиті якраз із церковних дзвонів сього власне села...

Сонце сходило і багряними лучами залило дрімучі хати. В заленому гаю збудила ся пташня й радісно почала цвірінкати між собою. Легенька мряка, що вкрила долини, гонена подувом вітру, почала звільна розходити ся. Настав один з тих чудових літніх ранків, коли веселить ся людська душа, думка стає свобідною, а чоловік забуває про все горе життя, летить мріями під облаки...

Загальну тишину перервав громовий гук гармати, за ним слїдувала відтак сальва цілої батерії. Обізвали ся сухим тріском кри-си, настав крик і зойк...

Ті самі дзвони, що ще рік тому голо-сили добрим людям божу славу, що в не-однім серці будили ніжні почування радості й любови — завили тепер голосами шалїючої бурі, заревіли ревом диких звірів, який лунав по горбках і відбивав ся страшним відгомонам далеко — далеко... Почало горіти село, а замість трівожного голосу дзвона, обізвали ся глумливою насмішкою гармати.

Упав один жовнір і другий і десятий і сотий — а не заграли йому на послїдній раз його любі дзвони, лиш сальва гармат, яких блискучі дула викидали раз-у-раз снопи огню й зелїза. Така се була тепер похоронна пісня, такий голос похоронних дзвонів.

Останній лист.

I.

Від самого початку війни він служив у війську добровольцем. По перших днях радості прийшла зневіра важких часів, відвороту і зими в Карпатах. Нераз підчас тріскучих морозів, стоячи коло окопів, вдивляв ся він у безхмарне небо, засіяне звіздами: слухав шуму вітру, що віяв по високих горах і темних лісах та часом тихо шепотів до нього: „Не давай ся зневірі, будь бодрий! По днях смутку і страшних зусиль прийде час радості великої і сповняться сні і мрії забутих мучеників: прийде хвиля, коли серед гуку гармат і крісів встане слава України!“ І тоді втікала від нього зневіра і розпука та мов на яві він бачив у снах, як побідні полки входять у золотоверхий Київ. І далше служив щиро свою службу — був прикладом для всіх.

Разом з іншими йшов походом на Львів, радів його визволенню, а потім опинив ся над Бугом, де почалась позиційна боротьба. По одній стороні ріки були наші окопи, по другій московські. Перед московськими окопами були ще великі болота, які давали ворогови природну захорону та дуже скріпляли його становища.

Нетерпеливо чекав він хвилі, коли зачнеть ся загальний наступ, подібний до того над рікою Дунайцем — і лютий ворог пічне втікати далеко-далеко, широкими степами...

А хвиля та чомусь не приходила. Минали дні за днями однакові, сумні. В день лиш час від часу озивались грубим басом гармати, а під вечір вистріли з крісів. Часом піднімав ся в гору стовп чорного диму із підпаленої хлопської хати, або чути було з гори шум літака.

II.

Надійшла гарна, тиха осінь. Золоті проміні сонця цілували гаї і ліси, дрожали на старих і нових хрестах, котрих так много було тепер всюди — і коло доріг, і на полях, і на сіножатах. Де оком глянеш, — хрести і хрести та могили, одна побіч другої — а в них спочили люди з далеких країв, яким ніхто не замкнув очий на довгий сон, над якими ніхто не заплакав — хиба подув вітру приніс їм привіт від найблизших, що даром ждали вістки, яка вже ніколи не мала прийти...

По довгих заходах дістав відпустку на два тижні. Перед тим написав ще лист до старої матері; лист, який лиш може написати добра, цілим серцем любяча дитина. „Мамочко моя, — писав він — вже за кілька днів по довгій розлуці побачимось, Тому не багато буду писати, бо все сам розкажу, а лиш так дуже тішу ся, що вневдовзі придулю Вас до серця. Чекайте на мене, вже за кілька днів“...

А старенька мати, як дістала лист від свого одинака, врадувалась ним як найдорозчим скарбом.

З кута почорнілої скрині витягла поелідні заощаджені гроші, накупила всяких ласощів, застелила ліжко свого сина, що від довшого часу стояло порожнє, білою як сніг постелю, поставила на вікно свіжі квітки, а на столик книжки, які він любив — і чекала... По приїзді кожного поїзду виходила на поріг і старими втомленими очима дивилася на круту доріжку, яка бігла далеко під лісом від залізничної стації.

Плила днина за дниною, а його чомусь не було... Якийсь великий ляк почавходити на її серце. По ночах зривалася з постелі і слухала, слухала, чи не почує добре знайомих кроків, чи не зчитає її голос, якого так давно вже не чула. Нераз снів ся він їй таким, як то ще був маленьким хлопчиком — із золотими кучериками, у білій сорочці... Протягав до неї ручки, обнимав за шию, пестив, цілував...

А деж він? Чому не приходить?

III.

Був ясний, осінній ранок, коли Степан мав зачинати відпустку. Мряка вже впала на землю і далеко синіли ліси... Проміні сонця дрожали у воздуху і було тихо та спокійно... Проти себе стоять зоружені люди, які тільки стремлять до того, щоб один одному встромити ніж або кулю у серце.

Спокійний та веселий пішов Степан ще між товаришів в окопах, розпрощався з ними, позабирав листи і швидким кроком пустився в дорогу. З початку ішов вузким хідником, виритим у землі. А що дуже невигідно було йому перетискатись, вискочив на гору і пристанув на хвилину... В ту мить поцілила його ворожа куля в саме серце.

В очах йому потемніло. Синій блакит неба почав з зеленою трави зливатись в одну темну краску. Ангел смерті своїми великими крилами обняв його та пригорнув до своєї груди...

І так лягло ще одно добре, молоде життя на тій чорній землі, за котру так змагалося і боролось.

— — — — —

А там далеко у тихім гірськім селі ще чекала стара мати і числила не то вже дні, але хвилі і раз-в-раз винимала зза пазухи і читала його послідній лист... Чому не приїздить, чому не потішить?

Замість нього прийшло за кілька днів коротке урядове повідомлення.

Вона одначе не вірила: все ходила з листом від нього, а як хто до неї заговорив, то осторожно оглядалась на всі сторони, виймала зза пазухи його лист і казала дрозжачим голосом: „Степанко приїде нині, або найдальше завтра“...

Велика злочинниця.

Вже була пізна осінь. Пожовкле листя впало з дерев і подувом північного вітру, який ворожив близьку зиму, збивало ся високо у воздух, а відтак котило ся на болотнисту землю та прилипало до неї далеко від свого пня. Дрібний дощ від самого рана падав без перестанку і тумани мряки оповили мале село жовківського повіту.

Було полудне. Коло громадського уряду зібрало ся чимале число жінож і дівчаків та кількох старших господарів. Всі вони про ніщо инше не говорили, як тільки про се, що „шандар“ має відставити до полевого суду у Львові Марину Дякун, яка допустила ся обиди цісарського мавстату. Деяким видавало ся дивним, як се могла зробитися така тиха і спокійна особа, якою була Марина, инші знов казали, що така тиха порода людей то найбільші злочинці, мовляв — як сей бішений пес, що не гавкає, а нагло скочить на чоловіка та вкусить. Одні жалували Марину, другі знов говорили, що така злочинниця повинна дістати велику кару; — може навіть тепер у воєнний час її повісять.

Ті всі розважання перервав місцевий поліцай, кривий Юрко, який з тріском отворив двері від громадського уряду. Зараз за

ним показала ся Марина, за якою ішов жандарм з баґнетом „на гостро“. Говірливі баби відразу замовкли та, розтворивши широко роти, дивились цікаво на Марину. Ледачі хлопці повилазили аж на пліт, щоби ліпше побачити таку „кумедію“, якої з роду ще не бачили.

Марина блудними очима дивилась тупо наперед, та до нікого не говорила. На лиці була вона бліда мов стіна, та ціла дрожала мов у горячці. Поліцай крикнув на людей, щоби розступили ся, а жандарм пхнув кольбою Марину, яка пристанула та не знала, що почати зі собою. Люди розступили ся. Жандарм повів Марину до Жовкви, щоб відтак залізницею відставити її до Львова.

* * *

У Львові, при вулиці Замарстинівській під числом 9 видніє на брамі будівлі, яка давними часами була монастирем, велика таблиця з написом у німецькій мові: „Суд і арешт команданта міста“. З переду містить ся суд, а за ним арешт.

До тих арештів вже у темний вечір приведено Марину. Через цілу дорогу поводила ся вона дуже спокійно і доперва як почувла, що залізні двері брами з тріском замикають ся за нею, тяжкий жаль стиснув її за серце, вже не могла стримати сліз, які потоком поплили з очей. Заведено Марину заболочену і розхрістану у її казню. Тут найшла ся вона у товаристві, в яким ще ніколи не бувала. Крім жінок таких, як вона, зустріла Марина ще кілька львівських панночок і пань, які курили папіроски і безжурно балакали між собою. Побачивши оболочену бабу, почали з неї насмівати ся — а одна з них встромила їй у губу папі-

роску, що викликало загальний сміх у товаришок.

Марина затила зуби і нічого не відзивала ся. На спаннє призначено їй тапчан, який стояв біля тапчана старої баби із сокальського повіту. Ся була дуже говірлива. Як тільки Марина роздягла ся й положи-лась, сама зачала з нею розмову. Не знала стара, за що її тут держать два місяці, нічого злого не зробила. Видно якісь злобні люди мусїли на неї щось наговорити. При протоколї казав їй суддя, що Москалям, як ті впали в їх село, показувала дорогу, але вона тричі присягне, що того не зробила. Відтак обяснила стара, що ті веселі панї гуляли з Москалями за час їх побуту у Львові, та за се їх наші тепер всадили у тюрму. Зрештою нехай дїєть ся божа воля. І так не багато їй ще на тїм світі прожити. Все їй однаково, скінчила стара, зітхнула кілька разів та задрімала як курка...

Марина не могла ніяким способом заснути. Перевертала ся раз-в-раз на своїм тапчанї і думала-думала, за що її тут привели. Муж її бореть ся вже більше року за вітчину. Вона до нічого не мішала ся і працювала тяжко, день-в-день, до пізної ночі, доглядала малих дїтий і старого батька, що був слабий на ноги і цілий день лежав на печі. Тільки у свято троха спочила і ходила з дїтьми до церкви, де все так гарячо молила ся, щоби Господь дав їм всім добру долю. Найбільше жаль їй було дїтий. Хто їх там маленьких сиріток накормить, приголубить? Хто вбере їх у чисту сорочинку? Старий батько не здужає, чужим про них байдує. Боже, мій Боже, за що так мене караєш — почала шипотїти, і гірко заплакала.

На столі ледви блимало світло лямпи. Великі каплі дощу дзвонили по шибках. На дворі віяв вітер, та вже так жалібно та проймаючо, мов би сам плакав над недолею Марини. Всі у келії твердо спали. Деякі говорили крізь сон, інші храпіли. Під закратованим вікном ходив там і назад жовнір, який стояв на варті, і з нудьги свистав собі якусь пісоньку.

Над раном Марина троха заснула. Снилось їй, що у темну ніч біжить широким полем, на яким повно піску. За нею гонять якісь мари, а вона біжить та не може втечи, бо не здужав витягнути ніг з піску. А тут страшна мара вже вхопила її за горло, кинула об землю, звернула та дусить на смерть. Вона крикнула і збудила ся. Вже було рано.

* * *

Зараз першого року її пожиття з чоловіком запізнав Марину і її мужа, — їх сусід Гершко Розенфельд за ґрунт перед суд. Було много термінів. Обое Дякуни свідчили проти Гершка і присягали. Гершко програв справу і заплатив їм кошти. Від сього часу загорів він смертельним гнівом до Дякунів та ждав тільки нагоди, щоби на них пімстити ся. Раз були погоріли — і хоч не можна було доказити, що як раз Гершко їх підпалив — знали добре, що ніхто инший сього не вдіяв, тільки він. Коли по московським наїзді, прийшли назад наші віїська — подав Гершко донос на Марину Дякуниху до полевого суду у Львові. Покликуючись іще на свідоцтво своєї жени — представив він, що Марина в часі московського наїзду допустила ся тяжкої обиди цісарського маєстату.

Коли Марину привели перед слідчого суддю та прочитали їй, за що є обжалована, вона аж сплеснула у руки. Суддя записав собі оборону Марини та обіцяв переслухати її свідків — одначе казав з гори, що справа піде таки через полевий суд.

Минали дні за днями, прийшло й Христове Різдво, а Марина все ще сиділа, ждала на суд. З туги за дітьми, про які не мала ніякої відомости, з жалю й боязни — бідна жінка так висохла і почорніла, що ніхто, хто знав її передше, був би її не пізнав. Не була то вже ся струнка, гарна молодиця, що всі за нею в селі оглядали ся, але похилена, хоровита каліка. Цілий маєток, половину життя була би вона тепер дала, щоб бути на волі, та ще раз побачити своїх діточок!

Вкінці діждала ся Марина суду...

Одного дня пополудні закликали її до оборонця з уряду. Той все точно її випитав, списав собі та потішив, щоби була спокійною, а може якось видобуде її із сього нещастя. По сій розмові стало Марині трохи лекше. Як вернула до своєї казні, сіла собі у кутку і почала говорити молитву за молитвою, та так вже сердечно і гарячо, як ніколи в життю.

Цілу ніч не могла відтак заснути, а заодно зітхала та молила ся й молила.

Рано слідуючого дня привели Марину перед суд. Тут побачила вона свого смертельного ворога, що з насмішкою дивив ся на неї — і ціла стрепенула ся.

Двері широко розтворили ся, шаблі зазвеніли і до салі розправ увійшли офіцери — військові судді. Відчитали Марині акт обжаловання і почали розпитуватись, що вона має на свою оборону. Марина забо-

жила ся на все найдорожче у світі, на щастє своїх дітей, що нічого не винна, та розказала відтак серед голосного плачу, чому по її думки завдав її Гершко перед полевий суд. Зізнавав відтак як свідок і Гершко. Зараз на вступі заявив, що не має ніякого жалю до Марини, лиш до її мужа, який бунтував її на нього, що Марина небезпечно ледащо, жила в часі московського наїзду у великій приязни з Москалями та що він і його жінка чули добре, як Марина допустила ся обиди монарха. На запит судді, що проводив на розправі, заявив знов Гершко, що готов є свої зізнання потвердити присягою, та поквално вхопив за капелюх. Заприсяженню Гершка спротивив ся рішучо оборонець, котрий представив судови, в якій ненависти жив Гершко до обжалованої, що отже його зізнання є без сумніву личною местию.

Судді встали, пішли на нараду й довго-довго радились. Марина не знала, що з нею дієть ся. В голові їй шуміло, серце било молотом. Як-би не була сіла на лавку, була би певно впала на землю.

Нарада скінчила ся. Судді увійшли назад до салі розправ. Предсідатель виголосив рішення суду, що сей ухвалив не заприсягати Гершка, бо з актів, долучених до розправи, показуєть ся наглядно, що сторони жили зі собою у великій ворожнечі. Переслухано відтак і Гершкову жінку, яка слово за словом зізнала так само, як її чоловік. Відчитано зізнання кількох свідків, покликаних через Марину, які всі свідчили, що Марина була все чесною і доброю особою. Відчитано також свідоцтво громадського уряду, де написано, що ніколи нічого злого не було чути в селі за Марину Дяку-

ниху, що се була працювита і моральна жінка.

По короткій нараді видав суд вирок, яким увільнено Марину від всякої вини й кари, бо не можна було дати віри її обвинителям.

* * *

Вже настав вечір, як Марина наближала ся до свого села. Місяць в повні вискотив ся на небо і блідим світлом освітив вкриті грубою верствою снігу горбки й долини. Спокійно і тихо було довкруги, лиш час від часу заскрипіли сани, або далеко у селі забрехав пес. Мороз був тріскучий, але Марина, хоч лихо одіта, його зовсім не чула. Їй так добре було на серці! От вже видно крехівський монастир, окружений вінцем густих лісів, а там за горою вже село, її хата! Діти певно вже спять, але вона їх розбудить і пригорне до розболілої груди, та буде обіймати і цілувати-цілувати... Як же вони біднятка втїшать ся, коли побачать маму і дарунки. Мала Євка дістане червону хустинку, Василько ремінь, а старий батько тютюн. Певно є і листи від чоловіка, на які довго-довго буде відписувати...

Марина приспішила кроку і вийшла на горбок, з якого як на долоні було видно її рідне село, вкрите сніжним покривалом. З надміру радості заплакала бідолашня й приклякла. Піднесла руки до неба, тричі перехрестила ся і поцілувала замерзлу землю, по якій ходила ще малою пастушкою. В тій хвилі зійшла на неї божа благодать, і навіть до того Гершка, який спричинив їй тільки кривди, не мала вже жалю, та все йому простила. Відтак підняла ся і не то ішла, а просто бігла вона в сторону своєї хати, що

стояла край села над потоком. Минула цвинтар і Гершкову корчму та увійшла на своє подвір'є. Їй, добрій господині, стало прикро, коли побачила поломаний пліт та комірку без дверей. Прочуттє чогось злого вхопило її за серце. Погадала собі, що може не мали чим палити та полومили пліт і порізали двері від комірки. Відтак підійшла під вікна та заглянула до середини. Нічого не було видно, лиш почула тихий стон. Прибігла до дверей і з цілої сили почала бити у них кулаками. З середини хати обізвав ся старечий голос: „Тихо там, тихо, зараз відтворю, бо не можу злізти“. Відтак заблимає світло і старий батько Марини відчинив двері. Побачивши доньку, старий відступив в зад. „Я вже гадав, що ти пропала на віки, а ти знов вернула. Божа ласка, божа ласка“. „Де мої діти“, крикнула Марина, не бачучи дітей у хаті... „Вже ти їх більше не побачиш — вистогнав старий — померли, померли небого, померли обоє“...

Марина крикнула в друге несамовитим голосом, вхопилась руками за груди і впала на землю. Впала — і вже більше не встала...

Такий то був кінець „великої злочиниці“ — безталанної Марини...

Йорданське свято на фронті українського січового війська.

Гарний був день 19. січня 1916 р. Білим покривалом прикрив сніг нашу подільську землю, що — поморщена окопами та зорана кулями — поклатась до зимового сну, нервового та неспокійного, бо раз-у-раз перериваного гуком гарматніх та крісових стрілів. На дворі був добрий мороз. На безхмарім небі світило ясне сонце і його промінне грало брилянтами на білому снігу, горіло полум'ям на хрестах церков та на шибках бідних, сільських хат, які — опущені людьми й обдерті, з розваленими коминами і стінами — вражали безмежно прикро людську душу...

Після полкового приказу мало того дня на площі вправ відбутись торжественне, традиційне свячення води... Точно о годині 8 з половиною явив ся перший курінь з усею старшиною, з курінним отаманом Семеном Горуком на чолі, а за ним і другий курінь, також з усею старшиною під проводом курінного отамана Василя Дідушка. Довгими рядами стануло наше стрілецьке військо напроти полевого престола — практично та гарно збудованого знаменитими стрілецькими майстрами. По середині обох курінів

примістила ся полкова музика з дірігентом, підхорунжим Михайлом Гайворонським.

Явив ся полковник Гриць Коссаk зі своїм окруженнем та прибічником Василем Паньчаком. Принявши до відома, що все готове, обійшов ряди військ і видав приказ розпочати богослуженнє. Почалась читана Служба божа, яку правив стрілецький полевий духовник о. Микола Іжак.

Мов на команду загуділи наші гармати, яким вневдовзі відповіли московські... І дивне вражіннє мусіла тоді відбирати душа учасників... Недалеко, бо лиш два-три кілометри від нас, стоять ворожі війська, серед яких певно так само, як в нас обходять нині торжественно велике свято Богоявлення Спасителя світа, котрий підставою своєї науки вчинив любов до всіх... Недалеко нас, за горбком, за тою болотнистою, маленькою, а вже славною річкою Стрипою — другий світ, другий лад державний, проти якого боремось цілим серцем і душею!... Відозвав ся голос дзвінка — а за ним сильний голос команди... Оба куріні в одну мить станули „позір“ та познимали шапки.

Стрілецькі фотографі — четар Іванець і підхорунжий Мойсейович роблять знімки.

Гармати гудуть голоснійше, а над нашими головами перелітають тисячі сполошеного гайвороння, товстого, ситого... Чути шум крил і криканнє. Летять громадою на ворожу сторону, певно надіють ся там доброї поживи.

Служба божа покінчила ся. Оба куріні лавою поступили наперед до потічка, де мало відбути ся свяченнє води. Вже заздалегідь прикрасили наші стрільці отсе місце та поставили на ньому ледяний хрест. Імпровізований хор дяків почав співати дзвін-

кими голосами — і мало ся вражінне, що чоловік — не на війні, а десь у своїм селі чи місточку — вийшов з ріднею подивитись на свято. По посвяченню води відспівав хор народній гимн і многая літа палі римському, цісареві, полковникови, курінним отаманам, старшині й усьому славному січовому війську. Разом зі старшиною обійшов о. Іжак ряди нашого війська та покропив усіх свяченою водою.

На тім закінчила ся церковна часть свята. Потім зарядив полковник Коссак перегляд війська. На чоло виступила полкова музика, за нею рядами наші стрільці. Вище заняв місце полковник зі своїм окруженнем.

Загомонів стрілецький марш і мов розбурхані філі гірського потоку — плили стрілецькі ряди.

Справді гарний був вид!

Ішла сотня за сотнею — ішла новітня січ запорожська... Земля гуділа від твердих кроків вояцьких. Гуділа та радувалась землямати радістю великою, що по ній ступають герої з під Маківки, з під Лісович, з під Галича, з над Золотої Липи — ті, що за девізу взяли собі: „або добути, або дома не бути“.

Ясне сонічко вийшло високо на синє небо і золотим проміннем освітило тих, таких ще молодих, а таких вже витривалих та випробованих борців за волю України, тих потомків і наслідників славної, та як колись писали й казали наші вороги — „страшної“ піхоти запорожської... По бадьорім вигляді кожного можна зараз пізнати, що се січовий стрілець, який бореть ся не з примусу, але для святої справи. Правда, неприязні обставини довели до того, що не могуті чи-

слом ті січсві стрільці, але „в правді Бог — а не в силі“.

Перегляд війська відбув ся, січова орхестра перестала грати — і на тім покінчило ся торжество, яке у кожного учасника лишило милий спомин...

Прощальний поцілуй.

Коли вибирав ся на війну, Марта за ним не плакала, хоч як його любила. Вона кріпко стиснула йому руку — а в стиску тім містилось усе — і потайна, іще не знала розкіш і ніжна жіноча любов і безмірний жаль за Павлом, який отсе відїздив та не знати коли мав вернути... Вона вірила сліпо у блискучу зізду свого життя, вона була певна, що ворожа куля його не убе, та що він одної гарної днини верне знов до неї ясний і веселий, а тоді її щастю не буде кінця...

По його відїзді стала тільки дуже мовчалива й сумна...

День за днем, подія за подією котили ся дуже скоро. Чим-раз виразнійше чути було гомін гармат. Вулицями малого місточка їхали одна за другою фіри зі збігцями, а на них сиділи з понуреними головами батьки і нещасні матері, які горнули до себе маленьких дітей, що дрозжачими від зимна голосами просили кусника хліба, або зятагали ся важким, передсмертним кашлем. За фірами ішли заплакані бідні баби та вели на мотузках голодний товар, що ревів несамошитим ревом. Час-від-часу перебіг дорогою відділ кінноти, або загуділа сирена самоходу.

Мешканці місточка не мали в день і в ніч спокою — та трівожно слухали надлітаючих вістий. Аж одного полудня прийшов приказ військових властей, що всі вони мають протягом трьох годин полишити місточко, бо через нього ітиме бобва лінія.

Марта не знала сама, що має забирати зі собою. Вязала зі старенькою матірю до клунків ріжні дрібнички, а що дійсно було важне та потрібне, лишили в хаті. Мати, пририта гором, ледви могла говорити. Що як що, але се було-б їй ніколи навіть через думку не перейшло, щоби на старі літа опускати те місце, де минула її молодість в щастю й гаразді, де прийшла на світ її дорога, одинока дитина, де у кожному кутику лишало ся стільки споминів...

Зі стін любої хати дивили ся тепер на неї жалісними очима лица її родичів — в старинних одягах. з молитвенниками в руках. Дивив ся на неї бистрим зором її покійний чоловік, всміхала ся весело її Марта, ще з тих літ, коли була малою дитиною... Старий пес — сторож хати, прочував якесь лихо, та жалібно скавулів. Кітка-пестійка, здивована мабуть тим незвичайним рухом, перестала гладитись лапками, та всунула ся у темний кут... Як-же важко їм з тим усім розлучати ся та утікати, не знати де і за чим!... Коли заїхала по них фіра сусіда, обі жінки гірко заридали, а бідна стара так ослабла, що ледви висадили її на віз...

Їхали дорогою, що серед гір вела в напрямі Угорщини — їхали поволі, та часто мусіли приставати, такий був натовп возів і людей.

Була вже добра осінь. Від карпатських гір віяв острый, зимний вітер і морозив

кров у жилах. Небо затягнуло ся чорними хмарами й почав падати дощ зі снігом.

Плач дїтий і крик та проклони бідолашнїх збїгцїв ставали чим-раз голоснїйші. Чим-раз тяжче було в болотї посувати ся наперед. Що хвилини зупиняв ся сей довгий ряд возів, що повзав між горами на подобу якоїсь великої чорної гадюки, яка приставала, щоби відітхнути та спочити.

Старенька мати сильно перемерзла — а тут не було чим огрітись, та не можна було задержатись на спочинок. Марта, як могла, так її закривала перед вітром, вмовляла — цілувала по руках і по лицї.

Доперва пізно у ночі пристанули в придорїжному селї. Стару бабусю занесли до хати, бо ціла була у горячцї і страшно колело її в грудях. Тут мусїли вони й поселитись — бо не можна вже було з огляду на слабїсть матерї їхати дальше.

Почали ся для Марти днї трївоги й жалю. Як тїльки могла, ходила коло матерї, просила Бога в день і в ночі, щоб вона скоро подужала. Але мати вже не піднімала ся з постелї. Біль в грудях ставав чим-раз сильнїйший. Спечені уста не хотїли приймати нїякої стравы.

Ішли днї за днями. Снїг засипав глибокі яри, а люта зима вкрила своїм білим покривалом гори й долини. Загудїли вітри й завїяли хатину, в якій змагала ся зі смертю старенька бабуся...

Одного вечера стало їй якось лекше, — вона заснула глибоким сном. Марта сидїла біля вікна і вдивлялась у далеку віддаль. З горбка, на якому містила ся хата, видно було при блеску місяця високі гори, порослі темними лїсами. В долині стояли сонні хати, вкриті солом'яними стрїхами що горнули ся

одна до другої. Де-не-де у малому віконці дрожало світло — але вскорі погасало. Надійшла ніч і все спочило. Лиш Марті не збирало ся на сон. Її думки летіли далеко-далеко поза ті гори і ліси та шукали за милим. Де він тепер може бути, що робить у таку зимну ніч? Чи пам'ятає за свою вірну дружину, що полетіла-б до нього на крилах вітру?...

Відтак звернула Марта тремтяче світло лампки на ліжко, де спала її мати й довго-довго вдивляла ся у її жовте мов віск лице. Неба рада-б вона була прихилити своїй бідній матусі, яка поволі-поволі завмирала. Гей, як то добре було тому рік, перед війною — нагадала собі Марта... Вона поправила вже шкільні зшитки і у теплій кімнаті сиділи разом з мамою й Павлом, вдивлялися ся одно у друге та мріяли про свою долю. Він кінчив університет — і за рік може були-б і побрали ся. Аж тут прийшло велике несчас'є, почала ся та страшна війна, якої кінця не видно — і все пропало... Ні, не пропало — думала Марта. Прецінь є ще правда та Бог на світі, який не допустить, щоби так невинно мучились і мучились сотки тисяч людей. Се тільки страшний сон, який прецінь мине — і по нічній темряві настане гарний день. Люди, які призабули ся на якийсь час, зрозуміють чейже, якого злочину допускають ся вони супроти себе, своїх родин і ближніх, як непотрібно здержують розвій загальної культури, нищать у кервавому змаганню муравлину працю своїх предків, своє шас'є і добробут.

Думки Марти перервав стукіт до вікна та голоси кількох людей, які відтак з тріском отворили двері — і увійшли в кімнату. Була се стежа, зложена з салдатів, яка зби-

ла ся з дороги. Старший, побачивши жінки, велїв салдатам відійти, а сам лишив ся з ними. Казав собі приладити вечеру, витягнув напитки і хотїв ними частувати обі жінки. Коли ті відказали ся — сам їх виручив. Підпивши собі, почав залицятися до Марти. Вона не домірковувала ся зразу, що він має на думці — але коли його залицяння ставали чим-раз більш напасливі та дикі — зрозуміла нещасна як слід, о що ходить. Швидко скочила до дверей з наміром утікати на двір, але він заступив їй дорогу і зареготав ся... „Ех, голубко, не втічеш ти мені нині“ — сказав зі злобною усмішкою та захопив Марту за обі руки, потягнув до себе й на силу почав її цілувати і пригортати до себе. Марта кричала нелюдським голосом, відтак припала йому до колін, плакала й просила ся — але все дарма... „Мамо, мамо“ — почала останком сил кликати помочі — але стара мати, задеревіла з переляку, лежала німа на постелі та дивила ся перед себе широко отвореними очима.

Ніхто не чув крику розпуки — ніхто не прийшов на поміч нещасній жертві війни, тої війни, що допче найкращу цвітку, глузує собі з моралі і закона, не боїть ся Бога, ні людей!...

Простоволоса, в подертій одежі вискочила Марта на двір і без памяти бігла й бігла через снігом вкриті поля... втікала перед чоловіком-звірем. Коли відтак втомлена пристанула на хвилю, здавало ся їй, що він ще гонить за нею. Збирала бідна останки сил і втікала — втікала перед ним...

Нічні вартівники принесли до хати Марту, яка довго лежала без памяти. Добрі люди ходили коло неї, а що була молода й здорова — подужала.

На її питання, де є мама — відказали їй, що сеї страшної ночі померла.

Марта лишила ся сама — та вневдовзі почула ся матірю.

* * *

До військового шпиталю, де Марта була милосерною сестрою, привозили раз-у-раз важко ранених і недужих. Довгі кімнати заповнені були старими й молодими, такими, яким всміхало ся ще життя і такими, які вже вскорі мали перенести ся на другий світ — та опорожнити місце иншим. У відділі для важко ранених находила ся Марта, яка тихо, терпеливо, з незвичайною посвятою доглядала їх. Бувало не спочиває в день і в ночі, а глядить на кожний рух недужого, в мить відгадає його бажання та несе йому поміч, яку лиш зможе. Лице її змарніло, на чолі показались зморщини, а чорні очі глибоко запали ся...

Часто задумувала ся вона і мелянхольним зором дивила ся на вулицю великого міста. А на вулиці тій не знати було зовсім тої великої війни, того болю і нещастя — якого була вона свідком і жертвою. Пані у шовкових, дорогих одягах, в товаристві молодих людей заняті пустою розмовою — безжурно всміхали ся та безсоромно завертали очима.

Військові музики грали веселі марші. Автомобілі гонили один за другим. Величезні оголошення, розліплені на мурах міста запрошували охочих — відвідати ті місця, де із золочених чаш пливе одурюючий напій, а жіночі уста цілують так солодко, а музики любо, тонко вигривають.

Страшна трагедія життя людей і народів відгравала ся деінде, на її рідній кровю

пересяклій землі, на пшеничних подільських полях — яких мешканці гинули з голоду, де брутальна сила не пошанувала ніяких чувств, знущала ся навіть над малими дітьми! Кілько-ж то людей лягло там невинно головами, на тій чорній, ґранатами поораній землі — а ніхто їх не помянув... та не пімстив...

З одним транспортом привезли до шпиталю, де була Марта, й важко раненого Павла. Відломками шрапнелю мав він покалічені обі ноги й голову. Був безпритомний. Коли Марта його узріла, зімліла, а як прийшла знов до себе, молила-просила, щоби дати його їй під опіку. Прошенню сему вволено охотно — і Марта сиділа при недужім в день і в ночі. Забула за все, за свою малу дитину, яку полишила опіці своєї господині, за їду і сон — так, що лікарі почали дуже побоюватись за її здоровле...

Поволі, поволі ставало Павлови чимраз ліпше. Минула горячка — і він пізнав Марту та подивив ся на неї зором, в якому відбивала ся безмежня вдячність і любов. А вона бідна зібрала усї сили, щоби не заплакати з великої радості та разом і з великого горя. Гладила його по блідому лиці, держала його руки у своїх і добувала найніжнійших слів потіхи для свого любого.

Він питав її, що з нею діялось за час їх розлуки, де бувала. — А вона, важко зітхаючи, оповідала йому свою недолю — про їх втечу з хати, про смерть мами, але не мала сили і бояла ся зрадити йому свою найбільшу тайну — признати ся, яке стрінуло її нещастє, що вона... вже матірю. Коли медужому ставало лучше і він хоч при чужій помочі міг вже вставати з постелі — приходив на душу Марти страшний як

— прецінь вона, вкрита неславою, не може бути його жінкою. За його труд, за біль належить ся йому инша нагорода — належить ся йому жінка чиста і невинна, але не вона, сплямлена, поганьблена й проклята... А там у її хаті, в білій колисці лежить її маленький сивок, що нікому нічого не винен, що так радісно смієть ся і простягає ручки, коли побачить маму. Вона любить ту малу дитину, любить пристрасно. Її бідне серце не належить вже виключно до Павла. Вона мусить Павлови все сказати і розійти ся з ним, розійти на віки.

А може він, коли йому все розкаже — у свому благородному серці не вмінє її сього зазле. Може пригорне до груди і буде такий добрий, як є тепер і як був давнійше.

А як їй не повірить, як його душу почнуть мучити сумніви, що не дадуть йому та їй ніколи спокою — як ту маленьку невинну дитину відтрутить від себе і заборонить звати себе татом?... Ах, вона-б сього ніколи не пережила. Ліпша смерть, як таке життє!

І чому-ж має вона ставати на дорозі щастю Павла, чому не могла-б відсунутись у вічну тїнь забуття — та посвятити ся виключно вихованню своєї дитини? Павло ще молодий та гарний і найде певно гідну себе подругу — а вона забута відійде від нього і буде тільки тїшилась з далека його щастєм...

Так міркувала Марта, але перевести своїх мірковань в діло не мала ніяк сили. Здавало ся їй, що з дня на день чим-раз дужче любить Павла — та що розлуки з ним не пережила-б. А він був для неї такий добрий — та говорив все, як то буде гарно по війні. Вони поберуть ся, будуть

мешкати далеко від світового гамору, може власне у їх тихім, гірським містечку... та згадуватимуть минуле, як якийсь дивний, прикрий сон.

Наближався час, коли Павло мав покинути шпиталь та виїздити на дальше лічення до купелів.

Марта не спала цілими ночами — та мовчки вдивлялася у Павла переляканими, повними сліз очима.

Вкінці прийшов сей памятний день. Прийшов в цілій красі — принадний, величній. Був се весняний ранок. Сонце піднялося високо на блакитному небі. У міським саді, де зійшлися обоє, весело щебетали пташки, тихо шепотіли водограї, пишались цвіти королівським блиском. Пахуче зілля хилилося легенько під подувом теплого вітру — а столітні дерева радили між собою важну раду. Сіли обоє на горбку, з якого видко було як на долоні ціле велике місто з золотистими вежами церков, з білими палатами й садами.

Він хотів її обняти та пригорнути до себе. Але вона легко відсунулася, встала, сперлася рукою о поруче лавки, побіліла так, мовби остання капля крові сплила їй з лица, відтак важко та глибоко зітхнула і почала счудованому тим її поведінням та майже непритомному Павлови — оповідати свою велику тайну...

Скінчила, заплакала судорожним плачем, захиталася й простягла до нього руки. Павло швидко підняв її, а Марта крізь сльози простогнала: „Павле мій єдиний, дорогий Павле! Моє серце вже не належить в цілості до тебе, так як ти собі певно уявляв і бажав. Воно поділене, воно бє цілим жаром материнської любови до сього малого дитяти,

якого ти не є батьком. Тому... тому мій милий, мій наймиліший прощай на віки!...

„Ніколи не стрінеш ти вже мене на своїй дорозі життя, але будь певний, що мій дух, моя думка все будуть при тобі! Хоч ти може і забудеш колись мене — то твій вид, твій ясний образ, викований так глибоко у моєму серці, що полишить ся в ньому аж до смерти!...“ Відтак обняла його за шию ніжним рухом руки — і зложила на устах Павла довгий, прощальний поцілуй.

Він намагав ся задержати її у своїх обіймах, але Марта вирвала ся йому... і відійшла скорою ходою.

Павло побіг, кликав за нею, опісля кровю вдарила йому до голови, ноги обімліли — та на хвилину мусів сісти.

А коли підняв ся, Марти вже не було при ньому — і тільки на його лиці лишили ся ще її сльози і тільки його уста дрожали ще від її останнього, прощального поцілуя....

Червоні маки.

Приказом кошового отамана дра Никифора Гірняка проголошено в коші У. С. В. дня 26. червня 1916 року поготівле. На другий день рано мало усе кошове військо перебрати ся зі села Свистільники на нове місце постою. Почав ся великий рух. Зараз зареквіровано відповідне число фір, які мали перевести січові маґазини, кухні, канцелярії, бібліотеку і т. п. Близько сім місяців стояли наші добровольці в Свистільниках. Привикли вони до людей — а люди до них, тим більше, що на весні сього року головно завдяки стрільцям оброблено у сім селі усе поле. Не обійшло ся і без сього, що деякий гарний син гуцульських гір розлюбив в собі на смерть русяву дівчину Поділля, яка тепер стояла у кутику та гірко ридала.

Невелике те жовнярське майно, та не довго треба його складати — тому і стрільці приладились вскорі до походу.

Потворились відтак гуртки — і після старого українського звичаю поплила пісня за піснею. Співано улюблені стрілецькі пісні: „Ой, з за гори чорна хмара стала“, „Ой любив тай кохав“ пісню про козака Байду і много інших.

Невелика річка веть ся крутою стяжкою

поміж шуваром, горбки зеленіють цілою красою смарагдової зелені, заходяче сонце світить рожевим блиском на білі хати й тихі сади, в середині села на горбку блищать хрести старої церкви — а пісня пливе і пливе. Говорить вона про біль і розкоші душі людської, про нашу велику, хоч безталанну минувшину, про теперішні страшні боротьби, які невянучим вінцем слави вкрили новітнє січове військо. Віє теплий вітер і несе пісню далеко-далеко, аж на скелі високих карпатських гір, де посеред густих лісів сплять вічним сном молоді товариші — високоідейні борці за волю України.

Вечеріє і тумани синьої мряки залягають село. Все іде спочити, здебільша на вільнім воздуху — але сон не клеїть чомусь очий. Ще довго в ніч оповідають собі стрільці про свої різні пригоди...

На другий день раннім ранком свиставки дижурних збудили стрілецьку дружину. Кухарі приладили вже жовнярську каву — і почато вибиратись в похід. Наперед виїхав трен. За ним рушили новобранці разом із віденською сотнею — під проводом отамана Тарнавського. За новобранцями поступала „стара війна“ себ-то штаб, висудці, виздоровці і захист, а відтак Волинці.

На чолі походу їхав кошовий атаман др. Никифор Гірняк з начальним лікарем кошового війська дром Костем Воввідкою, курінними: Василем Дідушком і Стафіняком та полевим духовником о. Андрієм Пшешюрським.

Дорога вела горбками — поміж ланами жита й пшениці, по яких мов філя за філею плив подув вітру. Всюди край дороги повно було цвітів, та вже більше від всього червоних маків — так много й повно, що

могло видавати ся, мовби похід ішов керованим шляхом. Гей, милий Боже! подумав я собі — кілька вже на тому шляху поплило тепер стрілецької крови за Україну. Той поляг в бою на Маківці, инший був ранений важко при добуванні Галича, ще инший знов під Семиківцями. Всі вони се майже діти веселі, гарні — з діточими примхами, але з мужеською відвагою і залізною волею — вибороти ліпшу долю для своєї вітчизни. Плачуть за ними родичі і сестри, чекають з тугою в серці на їх поворот до хати — а багато з них не верне вже ніколи, а про деяких навіть і вістка не прийде до хати. Одні вже лягли, а другі ляжуть ще буйними головами серед пахучих нив, серед колосків ярої пшениці — і аж грядучі покоління будуть збирати овочі їх великої праці.

Сонце підняло ся високо й гріє мов огнем — а молоді добровольці не спочивають, а без утоми ідуть далше. Справді подивляти лиш було можна витривалість тих молодих жовнірів, яка могла-б бути прикладом неодному старому, вислуженому воюю.

В селі Путятинцях заряджено маленький спочинок. Люди повиносили воду із хат — щоб стрільці могли погасити спрагу. Скріплені на силах, рушили вони відтак в дальший похід, який вів через місто Рогатин.

З розвиненими синьо-жовтими прапорами, з піснею на устах увійшло наше січове військо у Рогатин, один з найстарших городів давнього галицького князівства. Саме місто знищене у більшій часті уступаючими 1915 року московськими військами, робило сумне вражіння, та нагадувало на сю велику

руїну, яка тепер навістила нашу землю, про котру говорено колись „що мала плинути медом і молоком“. Мешканці міста, яких не-много полишило ся, повибігали на вулиці і радісними окликами стрічали наших добровольців. А вони ішли веселі, в найбільшнім ладі, твердим жовнярським кроком і хоч піт лив ся з їх лиць — не видно було по них ані сліду втоми.

Вже було добре з полудня, як кошове військо увійшло в село Черчик — на нове місце постою. Тут вже був зладжений обід. Стрільці розтаборили ся — дехто в хаті, инший в стодолі.

Мешканці села дуже радо прийняли наше військо — чим хто міг ділив ся зі стрільцями.

Великий громадський майдан, на яким розтаборили ся трени й кухні, зароїв ся від стрільців: Деякі поклали ся спочати, другі шукали товаришів — инші влізли у потічок, щоб хоч троха обмитись та охолодити ся. Деякі почали зараз писати картки — один до брата, другий до свата, а найбільше до дівчат. Коли зробив ся сякий-такий лад — почалась весела гутірка. Хтось загравав на сопілці, другий йому приспівував.

Сонце ховало ся вже за далекі ліси...

Червоні маки, якими стрільці прикрасили свої шапки, вже зівяли. Прогомоніли пісні. Надійшла „темна нічка та невидная“ — і твердий сон замкнув очі бадьорим нащадкам колишнього запорожського війська. — Поснули вони. — І неодному приснив ся певно сей щасливий час, коли малим хлопцям, ведений матірю за руку, бавив ся у квітчастому садочку, другому здавало ся, що сидить біля своєї любки, тулить її до серця й тихо з нею розмовляє — а третій

бачив мов на яві великий похід війська, якому не було кінця. Широкою дорогою посували ся непроглядні маси жовнірів, чути було страшливий гук гармат і свист куль, стовпи чорного диму двигались у небо. — А по обох сторонах сеї дороги не росли інші цвіти — лиш червоні маки, і червоними маками був прибраний кожний із сих несчислимих рядів.

Снить ся йому, що й собі хоче він зірвати такі червоні маки та прикрасити ся ними — витягає руку, а се не червоні маки, але кров, всюди кров — ціле її море! Приступає до тих жовнірів, що ідуть великим походом, дивить ся близьче, а їх лица білі як полотно, а їх тіла прикрашені не червоними маками, але спеченою кровю — і волюссє стає йому дубом. Ах! сеж мертві люди, сеж страшний похід мерців! — Шукає за своїми і віднайшов їх. Попереду високо — високо має синьо-жовтий прапор, а за ним поступають вкриті ранами, з яких пливе червона кров — його товариші. Поступають, дивлять ся вперед скляними очима й тихо співають стрілецьку пісню:

Гей, у лузі червона калина похилила ся,
 Чогось наша славна Україна зажурила ся.

... ..
 -вряндп йтлїртс нмнар
 нїнототпнїсєя
 "вїдїяєн вт вїрїн вїмет"
 -єн мїрїдїб іро вїнїквє нїс
 .вїяєїя отояєжорїєт отїнїнїо
 рї янїєрї вїдїїїї І — лїноя нїу
 -одх мїєм нїєв євєр йнїєнїєнї йєє
 рї янїєв єв рїкїє вїрїєвм йнїєнїє мє
 .рї оєвєєвє вїдїєвїє вїрїєвє вїдїєвїє
 од йї вїдїєвїє вїдїєвїє вїдїєвїє вїдїєвїє
 йїтєрт в — єрїєвїєвїє вїдїєвїє вїдїєвїє

Число 328.

На дворі гуділа буря й сніжна заметіль засипала так усі дороги, що важко було перебрати ся мені до хати лісничого, яка стояла біля перехрестних доріг в лісах, що тягнуть ся по обох боках річки Верешиці, над якою вели ся кєрвавї бої памятного 1914 року.

Малі конята приставали чим-раз частійше та добували останків сил, щоби вилізти зі снігу. Старий фірман прикладав їм що хвиля батіг до сухих хребтів та лаяв їх зневажливими словами, які тільки від роду спамятав. Наближав ся вечір, як ми станули вкінці перед цілю нашої дороги. Почали завзято гавкати пси, а відтак відчинили ся двері і вийшов до нас з насуненою на вуха шапкою старий лісничий. Був се чоловік високого росту, кремезної будови тіла, з довгою сивою бородою. Побачивши мене, дуже зрадїв.

— Добре, що ви приїхали, дуже вам радий, але наперед кажу вам, що мусите лишити ся в мене на ніч, а відїдете собі доперва тоді, як настане спокій. Прошу, розгостїть ся як у себе в хатї — казав старий — а рівночасно гукнув на прислугу, щоби принесла нам „покріпленне“.

Я радо прийняв запросини гостинного

господаря — мого щирого приятеля — тим більше, що був дуже перемерз. Ми засіли оба у теплій комнаті біля великого, дубового стола. Ввічлива слуга принесла вскорі знаменитого чаю й ми — залагодивши вперед орудку що до доставки дерева — почали балакати — про щож би інше, як не про війну.

— Відвернуло ся від людей боже лице, що впало на них таке велике нещастє — казав лісничий. — Кругом смерть і розпука і плач і наріканнє. Не заходжу до села, не їджу ніде, бо бою ся стрінути з людьми, з тими нещасними матерями та жінками, які повні тривоги з дня на день виглядають вістки від своїх наймилїйших, які з перестрахом слухають далекого гуку гарматніх стрілів. Бою ся дивити на блїді лица тих, що вправді вернули з війни живими — але сумними очима глядять вже в могилу. Не хочу бачитись з ними, бо зараз нагадуєть ся мені й моя гірка доля. Ви пригадуєте собі мого Івася? Як малу сирітку без батька та матері взяв я його до себе й прийняв за свого сина. Гадав я собі: я сам один, не маю нікого близького, от возьму сиротину, та чейже воно замкне мені очі на вічній сон.

— Вдав ся мені хлопець як рідко. Спокійний, чемний — перший був між всіми до науки. Бувало приїде зі школи до хати, то не пустує з хлопцями у селі, а держить ся мене. Часом і цілий день ходить зі мною по лісі. Коли сварю на нього та гоню до хати, то подивить ся на мене таким жалібним зором, що мушу його лишити при собі.

— Можете собі представити, яка то радість була у мене в хаті, як скінчивши гімназію вернув „мій синок“. Моя служка Каська прибрала ся у червону спідницю з зеленими

цвітами, натягнула на голову шовкову хустку та на привітаннє поцілувала молодого панича у руку.

— Брадили ми разом з Каською виправити в честь мого Івася бенкет, і на найблищу неділю запросив я до себе гостей — моїх сусідів. Приїхали всі. Був гарний літній день. По вечері засіли деякі до карт, інші проходили по огороді та любовались красою природи. Якраз з поза лісів викотився червоний місяць, а старі дерева тихо зашуміли.

— Дехто почав півголосом співати, а мене радувало ся серце, як може ніколи в життю.

— Поміж гостями був один юрист, який залюбки займав ся студіями над спиритизмом. Ми зачали його просити, щоби показав нам якусь спиритистичну штуку, а він радо згодив ся на се. Івась приніс тарілку, зробив на ній значок, списав на папері цілу азбуку й цифри і оба положили кінці пальців на тарілці. Видно, що були добрими „медіями“, бо вскорі почала тарілка рухатись, а викликаний „дух“ — не памятаю вже чий — давав влучні відповіді. Всі перейшли до нас, а навіть старі грачі покинули свої карти та прислухували ся відповідям духів.

— Було вже коло півночі й мої гості збирали ся вже відїздити, коли нараз один розбавлений добродій, який був великим скептиком, та не вірив у ніякі надприродні сили, зачав просити, щоби запитати ся, хто з присутних найскорше розпрощаєть ся з тим світом. Не знаю, чому подивив ся я у тій хвилі на Івася, а сей став блідий-блідий, і руки в нього дрожали. Я був лютий на мого гостя, що серед загальної забави задає такі питання, але як господар хати не

хотів йому дати сього пізнати та й сам просив наших спиритистів, щоби поспитали ся духів — додаючи, що мене як найстаршого поміж усіми смерть мабуть найскорше закличе до себе. Мала тарілка крутила ся якийсь час на місці, а відтак зійшла на долину, до місця на папері, де були цифри.

— Вийшло число 328 та слова „але верне по смерті“... Ще кілька разів просили ми о точну, ясну відповідь, але вона була все та сама: 328 — але верне по смерті... Сей добродій скептик почав насміхати ся з духів — удержуючи, що вони вже втомили ся та мабуть хотять вже з огляду на спізнену пору відпочати й тому плетуть нїсенїтницї. Мої гостї розпрощали ся, ми з Івасем полягали також зараз спати і згодом забув я цілком про сю спиритистичну відповідь.

— Івась мав намір студіювати філософію, одначе перед тим хотів ще відбути рік військової служби та вніс подання о призначеннє його до служби у Відні чого йому не відмовлено.

— Якось важко було Івасеві дістати відпустку, відтак троха занедужав та не приїздив до мене. І так не бачив ся я з ним аж до вибуху війни. Як вже настала та нечувана війна, гадав я, що збожеволію. Не знав сам що роблю, та чого маю чіпити ся. Ночами снів ся він менї і я зривав ся зі сну — та плакав, плакав мов мала дитина, так дуже було менї жалко за ним. Щоби був хоч на годину приїхав до мене, щоб я хоч на хвилину був пригорнув його до груди та погладив його яснї кучерї!

— Хотів я поїхати до нього, але вже не було можна. Ще дістав листа від Івася, з якого видно було велику тугу за мною та страх

перед тим, що може наступити... а відтак не прийшла вже до мене ніяка вістка.

— Настали важкі часи. Наші ліси потрясли ся мабуть перший раз від громового гуку гармат і крісових стрілів. Всі втікали, але я лишив ся на місці, та рішив ся погибати у своїй хаті, в якій зріс від малої дитини. Господи! що довело ся мені бачити — цілу мандрівку народів. Днями й ночами плили і плили філі людських голів з почорнілими лицами, з перевязаними руками і головами — такі втомлені, нужденні!

— Коли по заняттю Львова відступали наші війська, гадав я, що може між ними побачу Івася, але даремний був мій труд. Відтак московське море залило все довкруги, почало плисти наперід — а я лишив ся на місці й моя хата лишила ся ціла. Настав зглядний спокій і я повнив знов мою службу.

— Ходжу по лісі та дивлю ся, а тут під деревом з розбитою головою лежить мертвий жовнір — за ним другий і третій. Над яром сидить хтось скулений з жовнярською шапкою на голові, вбраною перами, які носять тирольські стрільці. Підходжу блище, а се небіщик, поцілений кулею у груди, сів під деревом та заснув вічним сном. Пізнати, що се був ще молодий хлопець. Одежу мав на собі тоненьку. Вишивана хустинка, залита кровю, лежала побіч нього. Певно був сином багатих родичів, може одиноким — а вони з смертельною тривогою дождатимуть його повороту — та навіть не будуть знати, де лежить їх пещена дитина.

— Іду дальше і бачу відорвану руку, а на ній шлюбний перстїнь. Здіймаю його із закервавленого пальця — та дивлю ся на напись: Марійка 10. VI. 1914... Так недавно

пібрали ся обоє, мріяли певно золоті мрії — а люта доля кинула ту руку, що обнімала та горнула до серця молоду жінку — так далеко від неї у глухому лісі. В баюрі крові лежить вже сивіючий офіцер. Груді в нього розпняті, а на них медаліон, з якого всміхаєть ся невинне личко малої дитини, яка часто-часто питаєть ся мами: чи скоро поверне тато?

— Я закликав людей з села — відтак зібрали ми тіла тих нещасливих та поховали там, де котрий з них лежав...

— Вітер змагав ся чим-раз дужчий, тряс віконницями старої лісничівки, гудів у комині протяглим, плачучим голосом, так дуже подібним до голосу і безнадійного, роздушливого крику конаючих. Дерев у лісі скрипіли й стогнали — мабуть почали й собі розговорювати про те нечуване горе, якого вони були нікими свідками. Вірна служка, що через цілий час сиділа при печі, перехрестила ся — і шипотіла молитви за „погибші душі“. Мій господар понурив голову й задумав ся глибокою задумою. Мабуть перед його очима пересували ся тепер ті кєр-вавї картини, про які лише-що розповідав. Відтак потер чоло рукою, зітхнув важко та почав дальше своє оповіданнє.

— І станули кругом нас могили — по полях, по ярах, при дорогах — а на них клали ми хрести прості, з необтесаного дерева. І не видніла ся здебільша на тих хрестах ніяка надпись, яка вказувала би, хто лежить у сій непривітній могилі. Клали разом до таких могил і своїх і чужих — приятелів і ворогів, так як їх віднайшли на побєв-вищі...

— В часї московського наїзду питав я на всі сторони та писав листи, але нічого не

міг довідатись про Івася — лише те розвідав, що полк, при якому він служив, коротко перед наступом ворожих військ переходив через Львів. Так близько був він коло мене — і я його не побачив!...

— Коли з кінцем весни 1915 р. вернули назад наші війська — я зрадїв. Гадав, що тепер напевно віднайду Івася, але рівночасно в моє серце вступив сумнів і тривога. А може вже нема його між живими і я ніколи його не побачу? Може те біле тіло, яке я пестив і цілував, розірвали на кусники ворожі стрільна, і воно гниє тепер у сирій землиці?! Я переглянув усі списи втрат та написав до Івася під його старою адресою, до його полку і до червоного хреста. Можете собі уявити, як нетерпеливо чекав я відповіді. За сей час не міг майже нічого взяти до уст, не мав спокою в день і в ночі.

— Минали дні за днями, довгі мов та вічність — аж вкінці прийшла вістка... що Івась пропав без сліду. Де він був — чи вже на тамтім світі, чи в полоні, ті дві думки заєдно мучили мене. Я знов писав до червоного хреста картку за карткою — але не дістав бажаної відповіді. Я уявляв собі, що мій Івась десь у далекій Сибірі у неволі тужить бідний за своїми, та пише листи такі гарні, які лиш він умів писати, та що вже незабаром скінчить ся та люта війна і він верне знов до свого старого „батька“. Я став троха спокійніший, але лиш на якийсь час.

— Питаю людей, а ті кажуть, що від своїх дістали з полону листи. Чому тільки до мене нічо не приходить? А може, може... дальше не хотїв собі договорити.

— Минув 1915, а відтак прийшов і 1916 рік. Деякі ще по році дістали листи від поло-

нених — а я нічого. Почав вже тратити надію, щоби міг коли побачити Івася — хоч все ще манив себе, що всемогучий Бог у своїй великій доброті потішить і мене.

— Мій цвітник заріс травою й буряном — бо для когож було плекати цвіти? Ми обоє з Каською похилились до землі та постаріли ся, так що аж знакомі дивувалп ся, що з нами склало ся.

— Пізною осіню в саме полудне сидів я на лавці перед хатою. Було ясно і тепло — мов би ще царило літо, але з дерев впало вже листя та червоним килимом застелило стежки й дороги. Срібними нитками у воздуху плыло павутиння, а високо-високо летіли довгим шнуром у теплі краї дикі гуси і журавлі. Я вдивляв ся у ті ліси, серед яких минула моя молодість та доходив мій вік. Ще ніколи не чув ся таким ошуканим і самотним, як тепер. Нікого не було в мене — ні родини, ні товаришів. Всі мене покинули та перенесли ся там, куди й мені дорога. Хотів я лишити якусь пам'ять по собі, та взяв на виховання добру дитину — а деж вона тепер?

— Минає моє безталанне життя в журбі і смутку та не буде мабуть для мене вже ніякої відради — міркував я собі і дивив ся на доріжку, дожидаючи післанця з поштою.

— Відтак на скрутї дороги побачив я жовніра, який прямував до мене, несучи лист у руці. Я швидко розпечатав його. Мій знакомий, хорунжий від інспекції воєнних гробів, просив мене, щоб я зараз прибув до нього до сусіднього села, бо має мені сповістити щось дуже важного. В мене серце почало швидко бити. В одну мить натягнув я шапку на голову, взяв палицю у руки й пішов з післанцем.

— По дорозі розповідав він мені, що вони розкопують тепер гроби жовнірів, які погибли на війні, намагають ся по знайдених коло небіщиків предметах та листах відгадати їх імена і назвища, щоби відтак дати знати родині та похоронити їх, як належало. Много вже таких віднайшло ся, про яких всякий слід загинув. Деякі тіла вже розклали ся зовсім, інші держать ся знаменито. Все залежить від терену, в якому були поховані.

— Я приспішив ходу і станув незабаром на квартирі мого знакомого. Він перервав обід — та повів мене в сторону церкви. Тут на цвентарі біля церкви у трупарні лежало кількох ексгумованих небіщиків, а всі вони були обвинені в полотно.

— Він мовчки відслонив одно тіло — а підімною задрожали ноги. Я був би упав на землю, як-би мене не піддержали... Боже Великий! — сеж був мій Івась... Ті самі ясні кучері і високе розумне чоло. Тільки очі глибоко-глибоко запали ся, а лице вкрите було плісняю. Одежа на його грудях була ціла облита кровю, а п'ястуки затиснені — мабуть мучив ся нещасний перед смертю.

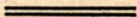
„Чи пізнаєте добре сього молодця“ — питав мене хорунжий. Ми найшли його під числом гробу 328... Так, так я пізнав його, та впав перед ним, моїм молодим героєм на коліна й цілував його подерту одежу... та найшов у його кишені лист до мене, якого не вспів він мені післати.

— Я дістав дозвіл забрати тіло Івася та похоронив його побіч його родичів, на нашім сільськім цвинтарі...

— І лежить він там тепер тихо, непорушно серед розлогих дубів, які своїм шумом

колишуть його до глибокого сну — та чекає на мене, чи скоро прийду до нього...

— Найшвидше помер з поміж тих, які були у мене в гостині сеї дивної літньої ночі... а по смерті вернув знов до нас...

Поворот інвалідів.

Дома чекали на них з тугою та тривогою тим більшою, що вже довго не приходила від них вістка... Чекала дівчина на свого нареченого, вдова на одинокого сина, жінка й діти на мужа й батька. Вкінці один з них дав знати, що всі три приїдуть у неділю. Писав коротко, щоби на залізничий дворець вислали фіру, бо їм самим було б важко зайти піхотою до хати — бо вони не такі, як перед війною, вони інваліди...

Забили неспокійно серця — дівчини, вдови й жінки, і сон відступив від них. Але добрі сусіди почали їх вмовляти та потішати кажучи, що дяка Богу велика і за се, що хоч може потурбовані, але таки вертають живі до дому... А вони якось зраділи і порались коло хат, щоб ті стали чисті та гарні на прийнятті таких дорогих гостей. Пішли до міста й за останні гроші закупили всього, що потреба. Найбільше галасували діти, які так вже давно не бачили батька, і все допитувались матері, що то він їм привезе...

Надійшла відтак свята неділя і біля церкви на майдані зібрала ся велика товпа народа, здебільша жінок і дітей, щоби побачити інвалідів. Довго вони чекали та вже думали розходити ся — коли на містку за-

дудніла фіра, яка везла інвалідів і задержалась перед ними. Вечірнє сонце освічувало червоним блеском бляшані бані церкви — світило кервавим світлом і на інвалідів, які мовчки сиділи на фірі та не злазили з неї... Прибігли до них наречена, вдова й жінка з малими дїтьми... та нараз почали важко ридати... Трофим Дудич, якого вичікувала вїттова донька, мав відтяти обі ноги, Осип Майстришин, одинокий син вдови Настї, мав замість очей чорні окуляри — а Іван Савич, батько чотирох дїтий, дивився перед себе блудним зором та не бачив нікого і не розумів, що до нього говорять...

Люди стовпили ся біля них і з початку мовчки їм придивлялися, а відтак плач і зойк нещасливих та їх рідні зворушив їм серця і усї вони, з яких певно не було нікого такого, щоби не мав когось на тїй великій вїйні — почали плакати й плакати... А плач тих соток людей був такий з глибини душі пливучий, такий зворушуючий — якого не можна ніколи почути. У ньому відбивало ся усе горе і біль і нужда тих нещасливих, які на вїйні втратили все — і честь і майно і родину... Тї прибиті злиднями й лихолїттем, на перший вид на все байдужі і німі прості хлопські серця зворушилися і у риданню їх чути було безнадійний голос розпуки, чути було крик потапаючого, що останнім голосом просить ратунку — а філя гонена вітром його заливає і нема ні звідки сього поратунку...

Закрутило ся все коло них і не розбереш ніяким способом, що дїєть ся... Люди здичіли, божий закон і правда подоптані. Настав инший лад — пануваннє сили над правом, зла над добром... І станула бідна

хлопська душа на перехрестних дорогах і не знає, куди їй звернути ся!...

— —

Сього вечера зійшли ся у вїйта гості. Хоч другі люди в селі жили лиш здебільша немашеною бульбою, у вїйта було всього повно — і мяса і хліба й напйтків.

Вїйтиха поралась коло вечері і ладила для своїх гостей смачні пампушки. Вїйтова донька Параня, гарна, струнка дівчина зажурила ся, як побачила свого нареченого без обох ніг... В її уяві представляв ся він все таким, як відійшов на війну — повнолицім з гарним, підкрученим у гору вусиком. А тепер побачила цілком иншу людину — блідого каліку, в якому ледви тріпав ся дух...

„Біда, Параню, з твоїм нареченим, мусимо шукати другого зятя, який зумів би робити на господарстві“ — говорив татуньо. Параня нічого не відказала — а тільки важко почала зітхати і навязала перервану розмову з сусідським сином, який приїхав кілька днів тому на відпустку в уланськїм мундурі та вже довго топтав стежку до її огороду...

Гості сїли до вечері і поплила за чаркою весела гутірка. Розбавлений улан, який сидів біля Парані, заспівав жовнярську веселу пісню... і відогнав останню хмарку смутку з чола Парані, яка дивила ся йому в очі та легко всміхала ся.

Відчинили ся двері і до кімнати увїйшов, підпираючись палицями, Трофим Дудич... Не втерпів він, щоб таки зараз по приїзді не відвідати своєї любки, яка так за ним плакала, так його цілувала й вмовляла, коли мав відїздити на війну, а відтак пи-

сала до нього довгі листи — овіяні тугою і жалем... Ті листи, які були йому одинокою відрадою серед голоду й холоду — які держав на серці, коли над його головою тріскали ворожі стрільна, коли біля нього свистали кулі і падали мертві товариші... По його приході настало в кімнаті тихо-тихо так, що був би почув і бренькіт мухи. Всім присутнім стало якось несовісно, коли між собою побачили чоловіка-каліку, який дивився вже на другий світ... Лице Парані облилося ціле румянцем і вона встала зі свого місця, одначе не мала смілости підійти до Трофима... А він, прибитий горем, стояв підпершись палицями на середині кімнати та широко вітвореними очима, блідий як полотно, дивився безвпинно у лице своєї любки... А вона під силою його зору задрожала на цілому тілі — і мусіла знову сісти на своє місце.

Прискочив до Трофима і вїйт і улан — та хотіли його повести та посадити за стіл, але він відсунув їх легко від себе, відтак поклонився їм низько, так низько, як лиш здужав при своїому каліцтві... та мовчки відійшов... І лише ще на подвірю задудніли його деревляні кулі — а в хаті вїйта запанував ляк і тривога...

Того самого вечера Осип Майстришин, одинокий син вдови, який на війні стратив зір — сидів в хаті з похиленою головою. Перед ним стояла мати, цілою силою волі здержувала ся, щоби не заплакати та просила сина-любимця покушати вечері. Вона зладила її йому — заробляючи на ту вечеру через два тижні. Сама майже нічого не їла, а все приладила для нього. Поза ним не бачила бідна мати світа..., Батько помер, коли син мав ще два літа, а вона годувала його,

посилала до школи — і тїшилась, тїшилась, як він підріс та став парубком. Сама з важкої праці ледви ходила та думала, що згодом прийме до хати невістку та на старші літа буде мати при кім доживати свого старечого віку... А тепер — сидів він перед нею, а радше не він, лиш його тїнь — сидів, заєдно зітхав та не хотїв нічого взяти до уст..

„Дочекалисьте ся мамо потїхи“ — простогнав крізь зуби... „Боже, Боже, за що так важко покарав Ти мене! Лїпше було менї гризти сиру землю, як блукатись по світі таким страшним калїкою“...

А вона притулила до доброї материнської груди його бідну голову, гладила її спрацьованою рукою та намагала ся у зболїле серце свого безталанного сина влити потїху та розраду... „От, каже — все в божих руках, така вже була твоя доля. Не загинули ми, як умер твій тато та лишив тебе малою дитиною, якось будемо жити й тепер“... „Та яке-ж то буде життє, моя мамо... Передімною вічна темрява — мов в могилї. Не бачитиму вже ніколи вашого лица, не бачитиму ясного сонця, зелених лугів, квітчастих нив... Чуєте мамо! Часом огортає мене такий біль, така розпука, що колиб не лякав ся Бога та жаль менї не було за вами — то наложив би на себе руку... Ви менї кажете, що якось будемо жити на світі, а ви постарїлись, а наша хата вже валить ся і ґрунту нема кому обробити — щож то буде з нами? Мамо, мамо! — лїпше було-б, як би ви були мене на світ не родили. Щож менї тепер робити? От вшійте менї торби та заведїть перед церкву — може змилосердят ся добрі люди... та кинуть менї яку милостиню...“

Не втерпіла вже довше стара мати та важко заридала — а з нею заридав кєрваними сльозами її син, сліпий каліка. А його сльози падали на поморщене лице вдови та огнем пекли її серце.

Настала ніч, місяць високо підняв ся на небо та кинув лучі блідого світла у мале віконце хати Івана Савича, — в якого розум помішав ся на війні...

Спав він одягнений на постелі — з розхристаним волоссєм та широко розложеними руками... Час-від-часу застогнав, відтак бурмотів щось крізь сон... Місяць засвітив йому як раз у лице і він підвів ся з постелі, протєр руками очі, встав, підійшов до вікна — та почав дивитись на дорогу, що бігла коло його хати. По обох боках сеї дороги стояли верби та кидали за собою довгі тіни. За подувом вітру почали вони хилитись до землі, а за ними порухались і тіни...

Нараз Іван Савич затряс ся мов в лихорадці, скочив від вікна на середину хати, обганяв ся руками на всі сторони та кричав диким голосом: „Люди ратуйте, що вони хочуть від мене ті мерці!... І тут прийшли за мною! Ось дивіть ся, сей з проколеною грудю, що так кров бухає йому з рани — іде просто на мене. А той з розбитою головою підняв свій кріс та цілить до мене — а я не маю де сховати ся...

„Чиїсь руки відхилили жито — і пара мертвецьких очий дивить ся на мене... Ах, вони вже ідуть до мене — та де мій кріс, де мій кріс! Який страшний гук, який крик. Хата горить, а в ній пищать малі діти. Діточки мої, хто вас там там замкнув, скакайте швидко крізь вікно, ратуйте ся! Ох, як свищать кулі. Приятелю, що тобі, ти вже не чуєш, ти умер... Треба втікати, бо ворожа

сила велика, велика. Тут ставайте за деревами і стріляйте до них... Добре поцілили, вони попадали... та знов встають і обліті кровю ідуть на мене!

„Батеньки, простіть мені! Чи я вам тому винен? Я ратував своє життя, я боронив ся і стріляв до вас, колов вас, але не винен я, не винен...“ — закричав Іван Савич і зімлілий упав на землю...

З його уст почала плисти піна.

Діти й жінка вибігли з хати та повтікали до сусідів — а Іван Савич скреготів даліше зубами, лежачи обезсилений на землі.

— —

На безхмарому небі мерехтіли звізди мов дорогі камені, а місяць плив поволі своїм старим шляхом...

Вітер згинав придорожні дерева, мовби колисав їх до солодкого сну. Всюди погасло світло та тихо було довкола. Природа й люди спочивали — і тільки не спочали сеї ночі нещасні інваліди та їх безталанна сім'я...

=====

ЗМІСТ:

—о—

1. Смерть	5
2. Микола Ілишин	9
3. Приступ	16
4. Сироти	23
5. Похід дзвонів на війну	30
6. Останній лист	36
7. Велика злочинниця	40
8. Йорданське свято на фронті україн- ського січового війська	48
9. Прощальний поцілуй	52
10. Червоні маки	62
11. Число 328	67
12. Поворот інвалідів	77

„Новітня Бібліотека“

виходить неперіодичними випусками. — Видає твори української і світової літератури: романи, повісті, драми, новелі, критичні нариси і ин.

Видавець: ФЕДЬ ФЕДОРЦІВ.

Досі вийшли:

- 1. Гергарт Гавтман: Перед сходом сонця (соціяльна драма) К 1.—
- 2. Гю де Мопасан: Історія одної дівчини з ферми (вибір новель) „ 0:80
- 3. Леопід Андреєв: Чорні маски (драма) „ 0:80
- 4. Михайло Яцків: Adagio consolante (новелі) „ 1.—
- 5. Стаїслав Жеромський: „Табу“ і інші оповідання „ 0:80
- 6. Едґар Алян По: Елеонора і ин. оповідання „ 0:80
- 7. Микола Орицин: Тяжка заповідь „ 0:60
- 8—9. Петер Альтенберґ: Як я то бачу... (вибір начерків) „ 1.—
- 10. Володимир Бирчак: 1,000.000 (опов.) „ 0:80
- 11. Анатоль Франс: Цезар Борджія і ин. нариси „ 0:60
- 12. Е. Т. А. Гофман: Дожа й доґаресса (опов.) „ 0:80
- 13—14. Михайло Яцків: Смерть бога (новелі) „ 1.—
- 15—18. Василь Пачовський: Ладі й Марені терновий огонь мій... (лірична драма) „ 2.—
- 19. Микола Голубець: Мойсеїт безумний (збірка поезій) „ 1.—
- 20. Др. Степан Балеї: З психолоґії творчости Шевченка „ 2.—
- 21. Гергарт Гавтман: Затоплений дзвін (німецька драма-казка) „ 2:00
- 22. Михайло Яцків: Танець тінний (роман, I ч.) „ 1:80
- 23. Октав Мірбо: Лихі пастухи, драма (в друку) „
- 24. Степан Чарнецький: В годині задуми... (поезії) „ 1:20
- 25. Роман Секела: Смерть, опов. „ 2.—

Замовляти у видавця за одночасним надісланєм належитости, Львів, ул. Підвале 7. (Зем. Банк), або в книгарні Наук. Тов. ім. Шевченка, Львів, Ринок 10.

B2541

1992

045
ПРОВЕРИТИ

С. 10. 87.

B 2.541

РОМАН СЕКЕЛА

СМЕРТЬ

НАРИСИ Й ОПОВІДАННЯ
З ЧАСУ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ.

ЛЬВІВ 1917.

3-й шр.